

مقاله پژوهشی:

راهبردهای سیاست خارجی در حوزه دفاعی - امنیتی

سید عباس عراقچی^۱ و سید مجید قافله‌باشی^۲

تاریخ دریافت: ۹۸/۱۰/۳۰

تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۲/۵

چکیده

تولید و صیانت از امنیت ملی از وظایف اصلی سیاست خارجی است و بنابراین شناسایی و تدوین راهبردهایی در حوزه دفاع و امنیت ملی از ضرورت‌های بسیار مهم در هر واحد سیاسی است. سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران نیز متناسب با عوامل هویتی منبث از ارزش‌های انقلاب اسلامی، تاریخ پرفرازونشیب و تهدیدها و فرصت‌های محیط راهبردی خود نیازمند تدوین راهبردهایی مشخص در حوزه امنیتی و دفاعی است. هدف این پژوهش شناسایی و تبیین راهبردهایی است که سیاست خارجی باید در حوزه امور دفاعی و امنیتی اتخاذ نموده و طراز امنیتی کشور را در سطوح بین‌المللی، منطقه‌ای و ملی ارتقا دهد. جهت نیل به این هدف شناخت ارکان جهت‌ساز از جمله عوامل و اهداف سیاست خارجی در حوزه امور دفاعی - امنیتی و عوامل موثر در محیط راهبردی جمهوری اسلامی ایران مورد مطالعه قرار گرفته و راهبردهای سیاست خارجی در این حوزه در ۱۵ مورد استخراج شده است. روش شناسی این پژوهش از نوع آمیخته (کیفی و کمی) و با اتکا به منابع کتابخانه‌ای تخصصی و رجوع به خبرگان با ابزارهای پرسشنامه و مصاحبه است. گویه‌های مربوط به عوامل محیطی راهبردی داخلی و خارجی موثر بر اساس ادبیات تنظیم و پس از آزمون‌های روایی و پایایی با استفاده از تکنیک SWOT پردازش شده و در نهایت راهبردهای مورد نظر مورد شناسایی قرار گرفته و با توجه به ارزیابی خبرگان جامعه آماری اولویت‌بندی شده‌اند.

کلید واژه‌ها: سیاست خارجی، سیاست دفاعی - امنیتی، راهبرد، امنیت ملی، محیط راهبردی.

۱. عضو هیات علمی دانشکده روابط بین‌الملل، وزارت امور خارجه

۲. دانشجوی مدیریت راهبردی دعا، نویسنده مسئول مکاتبات

مقدمه

هدف و وظیفه نخست سیاست خارجی تولید امنیت برای واحد ملی است. ازسوی دیگر مقوله امنیت و دفاع نیز به عنوان یکی از کارکردهای اساسی نظام سیاسی همانند سیاست خارجی ماموریت تولید امنیت (حفاظت از تمامیت ارضی و نظام سیاسی) و تهدیدزدایی از نظام سیاسی را دارد. ماهیت این وظیفه مشترک مستلزم رابطه متقابل، هماهنگ و پشتیبانی کننده ای برای هر دو شاخه سیاست ملی است. این رابطه متقابل به حدی است که در اکثر موارد نمی توان تفکیکی بین این دو دسته سیاست قایل شد و در برخی کشورها آنها به یک مفهوم مشترک میل می کنند. در این چارچوب راهبردهای سیاست خارجی از طریق مجرا و ابزار دیپلماسی سعی در نیل به اهداف امنیت ملی از طریق کم هزینه تر از ابزارهای نظامی دارد.

از آنجا که از منظر آموزه های امام راحل و مقام معظم رهبری سیاست های نظام سلطه، مهم ترین تهدید حیاتی علیه امت اسلامی و نظام جمهوری اسلامی است، رهبر معظم انقلاب یکی از محورهای سیاست خارجی را تاثیرگذاری و مقابله با سیاست های نظام سلطه می بیند که خود را در تعارض ماهوی با اهداف و آرمان های جمهوری اسلامی می دانند. در تبیین اهمیت ماموریت های سیاست خارجی دیپلماسی هوشمندانه و فعال را در برگیرنده دستاوردهای بسیار مهمی در عرصه های مختلف می دانند که با هیچ حرکتی از جمله جنگ های پرهزینه و پرخطر نیز حاصل نمی شود و ضمن تاکید بر شناسایی طراحی و نقشه دشمن بر ضرورت مقابله با آن، طراحی کلان و مصونیت بخشی که برنامه های اجرایی نیز در چارچوب این طراحی کلان معنا پیدا خواهند کرد، توصیه اکید فرموده اند (بیانات در جمع کارگزاران و سران سه قوه در ۱۳۹۰/۱۰/۷، ۱۳۹۳/۵/۲۲ و ۱۳۹۵/۳/۲۵). اندیشمندان مسایل راهبردی نیز از دیرباز بر اهمیت و ارجحیت دستیابی به اهداف جنگ، بدون دست یازیدن غیر ضروری به جنگ تاکید داشته اند.

شناسایی عوامل محیطی (فرصت ها و تهدیدها و آسیب ها و قوت ها و گزینه های راهبردی مختلف) که بتواند در زمینه امنیت و دفاع در دستور کار سیاست خارجی قرار گیرد، از یک سو هزینه های راهبردی نظام را کاهش داده و ازسوی دیگر اثربخشی راهکارهای

امنیتی نظام در ابعاد خارجی را افزایش داده و می‌تواند زمینه‌ساز همگرایی و سازگاری بیش از پیش در حوزه‌های حاکمیتی نظام (که همان نیل به امنیت ملی است)، باشد.

سیاست خارجی و سیاست دفاعی - امنیتی بواسطه اشتراک در اهداف غایی خود و نیز ماهیت امنیت‌ساز ماموریت‌های خود رابطه تنگاتنگ، متقابل و پشتیبان نسبت به یکدیگر دارند. راهبردهای سیاست خارجی در حوزه دفاعی - امنیتی، به‌ویژه در برداشت وسیع آن، معطوف هر دو دسته از وظایف اصلی و تبعی سیاست خارجی (پشتیبانی از سایر سیاست‌های ملی) است. متقابلاً سیاست‌های دفاعی و امنیتی^۱ که ضامن ثبات سیاسی، اقتصادی، نظامی، اجتماعی و فرهنگی، استقلال، تمامیت ارضی و حیات سیاسی کشورها می‌باشد نیز حامی و پشتیبان سیاست‌های خارجی و داخلی است.

مقام معظم رهبری ماموریت‌های سیاست خارجی را همانند ماموریت‌های نهادهای دفاعی و به مثابه ارتشی منظم ارزیابی کرده‌اند که لازمه موفقیت آن، تعیین دقیق و صریح اهداف در سطوح آرمان‌های بزرگ و ملی، راهبردی و منطقه‌ای و نهایتاً مقطعی و موضعی است؛ به نحوی که این اهداف در همه سطوح دقیقاً مشخص باشد تا همه‌ی عناصر فعال در دیپلماسی در ستاد و صف، وظایف خود را بخوبی بدانند. همچنین ایشان کارکرد صحیح سیاست خارجی را در نیل به اهداف عالی ملی و اسلامی در مواردی مهم‌تر از عملیات نظامی ارزیابی کرده‌اند (دیدار با مسئولان وزارت خارجه، ۱۳۹۳/۵/۲۲).

در حوزه امور امنیتی - دفاعی جمهوری اسلامی ایران، کلیه اجزای حکومت باید در همراهی با یکدیگر ظرفیت‌های ملی را به‌ویژه در چارچوب نظریه دفاع همه‌جانبه رهبر فقید انقلاب ارتقا و توسعه دهند. در این میان نیل به بسیاری از اهداف در گرو مشارکت فعال سیاست خارجی از طریق طراحی، تدوین و اجرای راهبردها و راهکارهای دیپلماتیک در این حوزه مشخص است؛ زیرا امروزه دفاع تنها صبغه نظامی نداشته و ایجاد امنیت از روش‌های سخت‌افزاری به سمت روش‌های نرم‌افزاری میل کرده است. در حوزه امنیت

۱. سیاست‌های دفاعی و سیاست‌های امنیتی همسو بوده و هدف واحد امنیت ملی را دنبال می‌کنند و با توجه به اثرات حیاتی سیاست دفاعی، همواره این دو سیاست به عنوان مکمل هم تحت نام سیاست‌های دفاعی و امنیتی به‌کار برده می‌شوند (تهامی ۱۳۷۴: ۱۲۳).

خارجی نقش سیاست خارجی در ابعاد پیش بینی، پیشگیری، تحلیل، اقدام و هدایت در شرایط جنگی و غیرجنگی در گفتمان ایجابی امنیت، افزایش می یابد (افتخاری، ۱۳۹۰: ۱۱).

از این رو مساله اصلی چیرستی راهبردهایی است که سیاست خارجی می تواند در حوزه دفاعی - امنیتی اتخاذ نماید تا نهایتاً طراز امنیت ملی کشور با هزینه های کمتری ارتقا یابد. جهت نیل به این راهبردها باید چیرستی اهداف و عوامل مختلف و متنوع محیطی (دخلی و خارجی) که تعیین کننده راهبردهای مورد نظر هستند، نیز به طور فرعی مورد پرسش قرار گرفته اند.

این تحقیق در کمک به هماهنگی راهبردی بین دو حوزه تصمیم گیری و اجرای سیاست خارجی و دفاعی - امنیتی؛ زمینه ساز بودن در نیل به اهداف اسناد بالادستی نظام، کمک به تحقق تدابیر رهبران عالی نظام در عرصه دفاع و امنیت، شناسایی و توسعه توانمندی های نرم افزاری در عرصه سیاست خارجی و امنیتی، کمک به تقویت تفکر و ادبیات راهبردی ملی در کشور و توسعه مطالعه روشمند در طراحی راهبردی سیاست خارجی در حوزه تحت بررسی موثر می باشد.

در این میان ضرورت پرداختن به این پژوهش از زاویه گزاره های زیر نیز حایز اهمیت است: ضرورت شناخت پویایی، سیالیت و پیچیدگی محیط امنیتی (تهدیدها و فرصت ها) منطقه ای و جهانی، برجسته کردن نقش و اهمیت سیاست خارجی از منظر امنیت ملی، توجه به رصد تهدیدهای متنوع و راهبردی در حوزه امنیت خارجی، ضرورت کاهش هزینه های مستقیم و غیرمستقیم سیاست های دفاعی - امنیتی، کمک به نیل به دستورکار مشخص در حوزه مسایل دفاعی - امنیت برای کارگزاران سیاست خارجی و کمک به وفاق ذهنی و عملی بیشتر میان کارگزاران حوزه سیاست خارجی و دفاع.

در سال های اخیر کتاب ها، تحقیقات و مقالات متنوعی با کلید واژه امنیت، سیاست خارجی و دفاع در کشور نگاشته شده اند که حاکی از دغدغه جامعه پژوهشی کشور نسبت به این موضوع می باشد. از سوی دیگر کمتر تحقیقی است که از زاویه رابطه این دو مفهوم با یکدیگر و به خصوص شناسایی راهبردها موثر در این رابطه متقابل از منظر خبرگان موضوع پرداخته باشد. در میان پروژه های تحقیقاتی انجام گرفته می توان به **عوامل و ویژگی های**

سیاست دفاعی جمهوری اسلامی ایران از سوی محمود عسگری و احمد آقا جانی در مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی در سال ۱۳۹۱، ارائه الگوی انتخاب راهبرد در حوزه دفاع از انقلاب اسلامی از علی محمد احمد وند در دانشگاه امام حسین در سال ۱۳۹۲، الگوی تدوین راهبرد امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در دانشگاه عالی دفاع ملی در سال ۱۳۹۲ و به مقالات متعددی از جمله امنیت پایدار در سند چشم‌انداز بیست ساله از حسین علایی در فصلنامه سیاست راهبردی ۱۳۹۱، نشانه‌ها و کارکردهای دیپلماسی دفاعی پویا از ابراهیم متقی و دیگران در فصلنامه راهبرد دفاعی ۱۳۹۱، دیپلماسی دفاعی تطبیقی و ترسیم سازواره الگوی مدیریت آن در ج.ا.ایران از نادر ساعد و دیگران در فصلنامه راهبرد دفاعی ۱۳۹۰، چالش‌ها و دستور کار امنیتی دولت یازدهم از میرقاسم بنی‌هاشمی در ماهنامه دیدبان امنیت ملی ۱۳۹۲ و در آثار خارجی می‌توان به سیاست امنیتی ایران پس از انقلاب اثر دانیل بایمن توسط موسسه رند ۲۰۰۱، و آثار کنت کاتزمن که به‌طور ادواری تحت عنوان سیاست خارجی و دفاعی ایران توسط مرکز تحقیقات کنگره آمریکا از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۸ منتشر شده است، اشاره کرد.

مبانی نظری

الف. تناسب نظری

فهم رابطه رفتار سیاست خارجی و سیاست امنیتی کشورها در بستر فهم از رهیافت‌های نظری البته بدون الزام به انطباق و پیروی کامل از آنها صورت می‌گیرد (سجادپور، ۱۳۸۱: ۷-۵). این کنکاش با تعریف یک معادله پایه امنیت با سه لایه بررسی جلوگیری از جنگ، جلوگیری از شکست و جلوگیری از نابودی انجام می‌گیرد (عبداله خانی، ۱۳۸۹: ۲۳۵). در رهیافت واقع‌گرایی سه نوع گرایش قابل بررسی است. در گرایش تهاجمی به معادله امنیت، سیاست‌های دفاعی - امنیتی و خارجی کشور باید معطوف به لایه دوم یعنی جلوگیری از شکست باشد؛ زیرا این رویکرد با تفسیر بازیگر سلطه‌گر (هژمون) قائل به جلوگیری از

جنگ نیست. مدل امنیتی این رهیافت به ترتیب مبتنی بر چهار لایه: بازدارندگی^۱، واکنش، جنگ پیشدستانه^۲ و جنگ پیشگیرانه^۳ است (یزدان فام فام، ۱۳۸۶: ۲۸۶). در این مدل سیاست خارجی وظیفه ای برای جلوگیری از نزاع و یا پیشگیری از جنگ نداشته و وظیفه آن توجیه و مشروع جلوه دادن جنگ است. در واقع گرای تداfeعی، معادله امنیت از دو لایه جلوگیری از جنگ و جلوگیری از شکست منبعث می شود که با رویکرد تهاجمی متفاوت است و راهبردهای پشتیبان سیاست خارجی در وهله اول، معطوف به پیشگیری از جنگ و درگیری و تلاش جهت یارگیری، پیوند زدن خود به پیمانها و اتحادها، ائتلافها و همکاریهای نسبتا گسترده با سایر کشورهای همسود است تا هزینه های حمله به کشور از سوی دشمن چنان افزایش یابد که خود از پیگیری آن منصرف شود. از رویکردهای دیگر رهیافت واقع گرایی در عرصه دفاعی و امنیتی، رویکرد انگیزشی است. این رویکرد انگیزه های دیگری مانند نفوذ، قدرت، ثروت و قلمرو را در مواقعی بیش از انگیزه بقا مورد توجه قرار می دهد. راهبردهای این رویکرد از لایه اول معادله امنیت یعنی جلوگیری از جنگ منبعث می شود. وظیفه سیاست خارجی در این الگوی امنیتی، اقتناع و تبدیل دولت های طمع کار به دولت های جویای امنیت از طریق کلیه ابزارهای قدرت ملی، مدیریت شفافیت و فرآیندهای اعتمادساز و تنش زدا، مدیریت نشانه های پرهزینه و به کارگیری ابزارهای دیپلماتیک ترکیبی^۴ مانند دیپلماسی مسیر دو، دیپلماسی عمومی است (عبداله خانی، ۱۳۸۹: ۲۳۹-۲۳۵). ویژگی مشترک رهیافت های لیبرال باور به امکان تحول در روابط بین الملل به شکل همکاری و کاهش تعارض ها، است. تمرکز لیبرال ها بیش از جنگ بر صلح متکی است. سه رویکرد مهم امنیتی در رهیافت لیبرالیستی مطرح است: امنیت نهادگرا، امنیت متکثر و صلح دمکراتیک. وظیفه سیاست

۱. بازدارندگی (Deterrence) نوعی خاصی از رابطه سیاسی بین واحدهای درگیر در کنش متقابل است تا از آن طریق، از جمله مجازات یا محروم سازی، مانع شکل گیری رفتارهای نامطلوب از جانب طرف دیگر شود.
۲. جنگ پیشدستانه (Preemptive War) اقدام جنگی کشور مهاجم است که به جای بازداشتن رقیب از حمله یا ناامیدی از تاثیر بازدارندگی برای دفاع از خود قبل از اقدام دشمن دست به حمله می زند.
۳. جنگ پیشگیرانه (Preventive War) تفاوت جنگ پیشگیرانه با پیشدستانه، پاسخ به تهدیدات کمتر فوری و یا فقدان علایم قطعی از تهدیدی کشور رقیب است.

4. Mixed Diplomacy

خارجی در این رهیافت ایجاد و حفظ صلح و البته متکی بر توانمندی در حوزه دفاعی - امنیتی است.

ویژگی مکتب کپنهاک در میان سایر نظریه‌های روابط بین‌الملل، تمرکز خاص به مسئله امنیت و فراتر از جنبه‌های نظامی صرف و دارای سه لایه بین‌المللی، منطقه‌ای و ملی است. سیاست خارجی در این رهیافت بیش از نظریه واقع‌گرایی محوریت می‌یابد و با توجه به ابعاد امنیتی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی ضرورتاً باید با جدیت در حوزه‌های بین بخشی در سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی دخالت نماید. مدیریت زمینه‌های همکاری و اختلاف بین کشورهای عضو مجموعه امنیتی در حوزه‌های پنجگانه دستور کار گسترده‌ای را پیش روی راهبردهای سیاست خارجی برای کاهش تهدیدها متنوع و نقش فعالانه تری را در مدیریت امنیتی و اقناع‌سازی ایفا می‌کند.

در رویکرد سازه‌نگاری، مدل امنیتی بر مفهوم اجتماع امنیتی متمرکز است. اجتماع امنیتی گروهی از مردم بر محوری واحد براساس اطمینان متقابل است که با یکدیگر نزاع نکرده و اختلافاتشان را با گفتگو و به شکل مسالمت آمیز حل و فصل می‌کنند. این مدل، با سه لایه مرکزیت اجتماع امنیتی، منطقه صلح و منطقه منازعه و جنگ تبیین می‌شود. سیاست خارجی در این رهیافت معطوف به لایه دوم و متمرکز بر هویت‌سازی و تبیین و تبلیغ مبانی ارزشی و هنجاری از طریق نهادسازی‌های فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی و تقویت تعاملات بین جوامع خودی و دیگر است (عبداله خانی، ۱۳۸۹: ۲۷۱-۲۳۹).

ب. مفاهیم کلیدی

سیاست‌گذاری راهبردی: سیاست‌گذار حوزه سیاست خارجی و دفاعی - امنیتی، فارغ از وابستگی خود به یک مکتب فکری، در عرصه عمل جهت کسب اهداف، ناگزیر از سیاست‌گذاری در سطح راهبردی است. سیاست‌گذاری عبارت‌است از شناخت مسایل اساسی و بنیادین واحد مورد نظر و تدوین چارچوب اقدام مناسب در قالب تصمیمات اقتدارآمیز به گونه‌ای که دستیابی به اهداف و منافع حاصله از حل مساله تحقق یابد. سیاست‌گذاری از نظر محیط تاثیر، به سیاست‌گذاری جامع و فراگیر و سیاست‌گذاری بخشی قابل تقسیم است.

این تقسیم بندی در حوزه سیاست خارجی نیز قابل تسری است. سیاست گذاری جامع در حوزه سیاست خارجی را سیاست های کلی نظام و در حیطه بخشی را می توان سیاست گذاری های معطوف به بخش های اقتصادی، دفاعی - امنیتی و فرهنگی و... دانست. در یک ساختار هرمی راهبردهایی که ذیل سیاست کلان ملی تدوین می شوند، ویژگی موضوعی و سلسله مراتبی خواهند داشت. راهبرد امنیت ملی بالاترین رده راهبردهای ملی است و راهبردهای سیاست خارجی و راهبردهای دفاعی - امنیتی در رده های بعدی راهبرد امنیت ملی و در کنار راهبردهای موضوعی چهارگانه: سیاسی، اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی قرار دارند. راهبردهای موضوعی مستقیم و یا غیرمستقیم بر امنیت ملی تأثیر می گذارند (کالینز، ۱۹۹۷: ۴۶)، (دانش آشتیانی، ۱۳۸۵: ۲۸۵)؛ (قاسمی، ۱۳۹۱: ۶۱).

راهبرد: راهبرد عبارت است از الگو یا طرحی که هدف ها، سیاست ها، و زنجیره های عملیاتی یک سازمان را در قالب یک کل به هم پیوسته با یکدیگر ترکیب می کند (کوئین، ۱۳۸۲: ۲۶). راهبرد، طرحی متحد شده، منسجم و جامع برای رسیدن به اهداف می باشد (حسن بیگی، ۱۳۹۰: ۴۳). راهبرد ملی، علم و فن به کاربردن قدرت سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و نظامی یک دولت، هنگام جنگ و صلح به منظور تامین حداکثر حمایت از سیاست های ملی و افزایش احتمال و نتیجه مطلوب برای پیروزی و تقلیل احتمال شکست است (گروه مطالعاتی دعا، ۱۳۹۲: ۲۴-۱۹).

راهبردهای سیاست خارجی در حوزه دفاعی - امنیتی: مجموعه طرح های متحد و منسجم و جامع که جهت تحقق اهداف اصلی سیاست خارجی و نیز اهداف ملی کشور در حوزه های خاص دفاعی - امنیتی تدبیر می شود.

سیاست های دفاعی - امنیتی: عبارت از کلیه خط مشی ها، روش ها، و راه کارهای ملی یک دولت برای بکارگیری عناصر قدرت ملی به منظور برقراری امنیت ملی و مقابله و دفع تهدیدات دشمنان خارجی و داخلی است (تهامی، ۱۳۷۴: ۱۲۳). این سیاست ها را می توان در قالب و تقسیم بندی انواع جنگ، ائتلاف و اتحاد، صلح، آتش بس، متارکه، دیپلماسی دفاعی، بازدارندگی (در انواع آن)، خودیاری و دفاع تبیین کرد.

عوامل محیط داخلی و خارجی: محیط شناسی در بستر شرایط موجود و پیش بینی روندهای محیطی آینده لازمه تدوین راهبرد جهت حرکت از وضعیت فعلی به وضعیت

مطلوب است. شناخت صحیح مجموعه عوامل سیاسی، امنیتی، اقتصادی، اجتماعی، حقوقی و فرهنگی در تعامل محیط ملی و فراملی تعیین کننده جهت و ماهیت راهبردهای مورد نظر خواهند بود (رضایی و مبینی، ۱۳۹۰: ۷۳-۷۲).

امنیت ملی: امنیت ملی از نظر داخلی، به منبع، جهت و نوع تهدید از داخل مرزهای کشور و از حیث خارجی، معطوف به تهدیدهای خارجی و فرامرزی بین‌المللی (به‌ویژه از سوی همسایگان) مربوط می‌شود که منافع ملی را هدف قرار می‌دهند (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۳۲۹). همچنین امنیت ملی شرایطی است که در آن ارزش‌های ملی با ایجاد محیط داخلی و خارجی مناسب در امان و مصون باشند (ربیعی، ۱۳۸۳: ۱۳۵). در این میان امنیت خارجی معطوف به تهدیدات ناشی از کشورهای رقیب یا حریف (دشمن) است که در مراحل اولیه با تنش‌های دیپلماتیک آغاز و سپس همراه با تحریکات سیاسی و تبلیغاتی و در مراحل بعدی به شکل برخوردهای محدود و تحریم‌های بین‌المللی و در حادترین شکل آن نزاع خصمانه و جنگ رخ می‌دهد. چنانچه کشوری مراحل مقدماتی فوق را خنثی یا مدیریت کند، به همان میزان، ضریب امنیت خارجی خود را ارتقاء داده است. امنیت خارجی ارتباط ساختاری و تنگاتنگی با مقوله سیاست خارجی و دفاعی دارد؛ به نحوی که تفکیک آنها از یکدیگر غیرواقعی به نظر می‌رسد.

هنجارسازی: هنجارها شکل دهنده هویت و اولویت بازیگران در عرصه روابط بین‌الملل هستند و اهداف جمعی را معنا می‌بخشند. هنجارها همچنین موجب بروز رفتارهای خاص می‌شوند. در دیپلماسی، یک بعد اصلی انتشار الگوها، ارزش‌ها و هنجارهای جذاب و مشترک در تعاملات منطقه‌ای و جهانی است که سهم زیادی در تصویرسازی، ایجاد و تقویت همکاری و همگرایی منطقه‌ای دارد (بریج، ۲۰۰۲: ۱۲۵).

اعتمادسازی: اعتمادسازی فرآیندی ماهیتاً سیاسی، نظامی و امنیتی است که برای افزایش و ارتقاء ثبات در روابط سیاسی، نظامی و امنیتی دو یا چند کشور صورت گرفته و رفتار کشورها را در منازعه تنظیم می‌کند و به کاهش عدم اطمینان دو طرف در زمینه چالش‌های

دیپلماتیک، تصاعد نظامی و بحران، حملات غافلگیرانه و خشونت‌های کم شدت و خفیف‌تر از جنگ می‌انجامد (هالستی، ۱۹۸۳: ۲۵).

تنش زدایی: یکی از مهم‌ترین اصول در روابط بین دولت‌ها محسوب می‌شود که با استفاده از شیوه‌های مسالمت‌آمیز و فعال کردن دیپلماسی دو جانبه و چند جانبه امکان پذیر است. تنش زدایی به‌عنوان یکی از پایه‌های دیپلماسی، کاهش اختلاف و منازعات در روابط دو یا چند کشور و در روابط یک کشور با نظام جهانی را مدنظر دارد. تنش زدایی به معنای کاهش اختلافات و منازعات دو یا چند کشور در سطح بین‌المللی است (دهقانی فیروز آبادی، ۱۳۸۷: ۱۳۸).

تعامل سازنده: تعامل سازنده به مفهوم جلوه‌هایی از ارتباط چند سطحی برای ایفای نقش و ایجاد تعادل در حوزه رفتاری به‌عنوان اتخاذ سیاستی فعال، پویا، تأثیرگذار، جهت دار، با آگاهی و شناخت دقیق از معادلات سیاسی جامعه بین‌المللی، خروج از جایگاه متهم و قرار گرفتن در جایگاه مدعی، ورود به عرصه سیاست جهانی به‌عنوان بازیگری قدرتمند با عبور از مرحله تنش زدایی است (محمدی، ۱۳۸۷: ۵۴).

شبکه‌سازی: سامان‌هایی در حوزه سیاست خارجی است که امتیازاتی را به بازیگران حوزه مدنظر خود از جمله در مورد تسهیل جریان اطلاعات و ارتباطات در فرآیند شبکه‌ای برخلاف شیوه سنتی سلسله‌مراتبی، می‌دهد و آنها را قادر می‌سازد تا به محیط همجوار خود پاسخ سریع و منعطف بدهد و امکان تغییر حوزه جغرافیایی، بدون متحمل شدن هزینه قابل توجه را فراهم می‌آورد (قاسمی، ۱۳۹۱: ۸۵).

مشروعیت: یکی از لوازم واحدهای سیاسی در عرصه بین‌المللی، مشروعیت است که بنیان قدرت یک حکومت به آن بر می‌گردد. خلل در مشروعیت زمینه‌ساز آسیب و تهدید است. البته مشروعیت در سه مفهوم شرعی بودن، مورد پذیرش بودن و قانونی بودن به‌کار می‌رود. بازیگران عرصه روابط بین‌الملل، با توجه به نفوذ سیاسی و بین‌المللی خود تلاش دارند از راه‌های مختلف، ایده‌های سیاسی، اقتصادی و امنیتی خود را در فرایند هنجارسازی

و سپس قانون‌سازی در عرصه بین‌المللی، لباس مشروعیت پوشانیده و یا کشورهای مخالف خود و یا رفتارهای آنها را برخلاف موازین بین‌المللی جلوه دهند.

امنیتی نشدن: امنیتی کردن گرچه از یک فرآیند زبانی آغاز می‌شود، ولی برای حصول نتیجه از جانب عامل امنیتی‌ساز به فرآیند زبانی تنها بسنده نمی‌شود. مراحل بعدی فرآیندهای حقوقی، امنیتی و نهایتاً تهدید نظامی هستند. از این رو فرآیند تهدید امنیتی در طول این فرآیندها شکل می‌گیرد (قرشی، ۱۳۹۳: ۴۵-۳۲).

سیاست همسایگی: همسایگی شامل عناصر آرامش، ثبات، امنیت و ایجاد رضایتمندی نزد همسایگان است. سیاست همسایگی، مفهومی است که هر کشور با جهت‌دهی به آن مطابق با اهداف منافع و امنیت ملی خود به‌عنوان یک مفهوم غالب در سیاست خارجی خود از آن بهره می‌جوید.

چندجانبه‌گرایی: چندجانبه‌گرایی در ابعاد مختلف از جمله سازوکارهای مبتنی بر ساختار ملل متحد، سازوکارهای منطقه‌ای و در حوزه‌های امنیتی، اقتصادی و سیاسی قابل پیگیری است. این واژه از طریق سه اصل عدم تبعیض، جدایی ناپذیری و گسترش بنده بستان تبیین‌کننده روابط بین کشورها به‌خصوص در میان راهبردهای سیاست خارجی کشورهای مخالف نظام تک قطبی، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

شناسایی راهبردهای سیاست خارجی در حوزه امور دفاعی امنیتی ایران

یکی از مدل‌های مناسب فرآیند تدوین راهبرد برای واحدهای سیاسی، مدل منشوری از بالا به پایین است. در این مدل ارزش‌ها، آرمان‌ها که در چشم‌انداز و مأموریت جلوه‌گر می‌شوند جهت راهبردها و عوامل محیطی محتوای راهبردها را تعیین می‌کنند. ارزش‌ها، ویژگی‌هایی هستند که در طول زمان تغییر نکرده و یا دارای تغییرات اندکی هستند. این ویژگی‌ها در میان یک ملت مشترک هستند، به قضاوت فردی افراد بستگی ندارند، با عواطف همراهند و به‌خصوص نسبتاً ثابت و با دوام هستند و در سطوح راهبردی (مذهب، ایدئولوژی، سیاست و حکومت)؛ حد واسط (فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی)؛ قومی و ارزش‌ها حد پائین (غریزی) که در این میان ارزش‌های راهبردی اصول راهنما و جهت‌های

انتخاب راهبردی ملت‌ها را تعیین می‌کنند (رضایی و مبینی، ۱۳۸۵: ۷۹-۷۸). به این منظور، برای شناسایی جهت راهبردهای سیاست خارجی در حوزه امور دفاعی - امنیتی باید فهم صحیحی از مبانی، اصول، مولفه‌ها و عوامل موثر و جهت‌گیری‌های هر دو دسته سیاست‌های خارجی و دفاعی - امنیتی کسب کرده و در وهله دوم با پویش و پایش محیطی و ارزیابی عوامل چهارگانه فرصت، تهدید، قوت و ضعف، چگونگی راهبردها را تعیین کرد (گروه مطالعاتی دانا، ۱۳۹۲: ۳۷).

دریافت دیدگاه‌های اندیشمندان مختلف نسبت به سیاست خارجی و دفاعی - امنیتی یکی از مراحل اولیه کمک‌کننده و جهت‌دهنده به راهبردها، است؛ گرچه مطالعه این رهیافت‌ها فقط به منظور فهم بهتر بوده و در شرایط واقعی عملکرد واحدهای سیاسی - از جمله جمهوری اسلامی - کاملاً بر محتوای یک نظریه انطباق ندارد؛ زیرا توان تبیینی آنها با یکدیگر متفاوت است (سجادپور، ۱۳۸۱: ۸). سیاست خارجی و دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران را تنها از برخی جنبه‌ها می‌توان با نظریه‌های مختلف توصیف کرد؛ زیرا خواستگاه بیشتر این نظریه‌ها غرب پایه است و مناسبتی با ارزش‌ها و سوابق تمدنی جوامع شرقی و اسلامی به‌ویژه ایران ندارد (خرازی، ۱۳۹۴)؛ (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۸: ۲۱). از بعد نظری، برخی با توجه به ماهیت فرهنگی و عقیدتی انقلاب اسلامی، کلیت سیاست خارجی و امنیتی ایران بعد از انقلاب را با رهیافت سازه‌نگاری، قابل توصیف می‌دانند (مشیرزاده، ۱۳۸۹: ۱۹)؛ زیرا رویش هویتی اسلامی و جدید در سطوح ملی و منطقه‌ای، نقش و منافع خاص ایجاد کرده است (عجمی، ۱۹۸۸: ۸۹). با توجه به ویژگی دو مفهوم تداوم و تغییر، برخی از جنبه‌های رفتاری سیاست خارجی ایران قبل و پس از پیروزی انقلاب اسلامی با رفتارگرایی توجیه شده است (سجادپور، ۱۳۸۱: ۱۳). از سوی دیگر با جرح و تعدیل برخی اصول، رهیافت واقع‌گرایی و بازتعریف منافع و ارزش‌های غیرمادی، منطق رفتاری سیاست خارجی و به‌خصوص سیاست دفاعی و امنیتی آن با رهیافت واقع‌گرایی (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۸: ۲۴) و به‌ویژه از منظر واقع‌گرایی تدافعی توصیف می‌شود (برزگر، ۱۳۹۵: ۳۰).

جهت‌گیری‌های کلان سیاست خارجی و امنیتی از جمله مفاهیم تعیین‌کننده در تدوین راهبردهای ملی هستند. گرچه می‌توان برخی نشانه‌ها از انطباق رفتاری سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را با جهت‌گیری‌های مرسوم در مطالعات روابط بین‌الملل که شامل بی‌طرفی، اتحاد و ائتلاف، عدم تعهد و انزوا است (هالستی ۱۳۹۰: ۲۰۷-۱۶۶) برشمرد. لیکن طی دو دهه گذشته و منبعت از ارزش‌های الهی انقلاب اسلامی متبلور در آموزه‌های امام خمینی^(ره) و مقام معظم رهبری، جهت‌گیری نو و اثربخشی در رفتار سیاست خارجی و دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی در پیش گرفته شده که جهت‌گیری مقاومت نام گرفته است (مشیرزاده ۱۳۹۷: ۵۵). این جهت‌گیری طی دهه گذشته هدایتگر راهبردهایی شده که توان موثر کنشگری جمهوری اسلامی ایران را در منطقه پیرامونی ارتقا داده است.

جمهوری اسلامی ایران از انگشت‌شمار کشورهای است که فهم سیاست خارجی و امنیتی آن به واسطه متاثر بودن از عوامل فراوان و بعضاً منحصر به فرد از پیچیدگی بسیار برخوردار دارد. این عوامل از یک سو متاثر از عوامل تاریخی مستمر ژئوپلتیک، ژئوکالچر و ژئواکونومیک و از سوی دیگر متاثر از عوامل متغیری است که به ویژه با وقوع انقلاب اسلامی از نظر بنیان‌های هویت‌خواهی اسلامی و استقلال‌خواهی ملی و هم از نظر تأثیرات ژئوپلتیکی نقش اساسی یافته است (سجادپور ۱۳۹۷: ۳۵). این عوامل به دو گروه کلی متغیرهای داخلی و متغیرهای خارجی قابل تفکیک هستند. مهم‌ترین متغیرهای داخلی شامل ویژگی‌های الهی و ایدئولوژیک (تعارض ماهوی با نظام سلطه، مخالفت با اشغالگری و حمایت از مستضعفین به ویژه مسلمانان)، وضعیت ژئوراهبردی، ساختارهای اجتماعی و تجارب تاریخی، ویژگی‌های نظام سیاسی و وضعیت منابع می‌شود. در محیط خارجی نیز عوامل مختلفی به طور ترکیبی بر سیاست خارجی ایران موثر هستند. ساختار نظام بین‌الملل و به خصوص غلبه نظام سلطه و استکبار، سلسله‌مراتب جهانی و منطقه‌ای قدرت، وضعیت جهانی شدن، متغیرها و روندهای منطقه‌ای، مجاورت با زیرنظام‌های بحران خیز و مهم

منطقه‌ای، روندهای نظامی و امنیتی، تحریم فناوری‌های دفاعی و عدم وجود متحد راهبردی (دولتی) در محیط بین‌المللی از مهم‌ترین عوامل محیط خارجی هستند (بیمن، ۲۰۰۱: ۵۰-۸۶). اهداف سیاست خارجی و امنیتی جمهوری اسلامی ایران در دو سطح کلی و بخشی (حوزه‌های کلی ملی) احصا می‌شود. اهداف کلی براساس قانون اساس چنین برشمرده می‌شود: حراست از استقلال؛ حاکمیت و تمامیت ارضی کشور؛ توسعه اقتصادی و رفاه ملی؛ استقرار یک جامعه اسلامی ناب؛ تبلیغ و دفاع از اسلام و مسلمانان؛ تعامل با جهان؛ حفظ و ارتقای وجهه جهانی.

اهداف بخشی سیاست خارجی در حوزه امنیتی - دفاعی، راهنمای تدوین راهبردهای سیاست خارجی در این حوزه است که ناگزیر از تمرکز بر اصول و اهداف دفاعی و امنیتی کشور می‌باشد. اهداف دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران را می‌توان شامل حفظ کیان کشور؛ تمامیت ارضی و حاکمیت ملی؛ رفع تهدیدات متوجه امنیت و منافع ملی؛ ایجاد و استمرار ثبات در محیط امنیت خارجی؛ رفع تهدیدات بالقوه و مقابله با پدید آمدن تهدیدات جدید؛ کسب قدرت بازدارندگی مؤثر و همه جانبه؛ تأمین امنیت پایدار و فراگیر؛ تعامل و عدم انزوا؛ سامان دهی و به‌کارگیری توان ملی؛ شکل دادن به مقاومت مردمی و آماده‌سازی نیروهای مسلح دانست (خبیری، ۱۳۸۲: ۶۰-۵۴).

- محیط راهبردی جمهوری اسلامی ایران

پژوهش در سیاستگذاری راهبردی در حوزه سیاست خارجی و امنیتی کشور پس از فهم اهداف و ارکان جهت‌ساز، مستلزم شناخت محیط راهبردی کشور است که امنیت ملی کشور از آن تاثیر پذیرفته و نیز راهبردها و اقدامات تنظیمی کشور می‌تواند در این محیط تاثیر داشته باشد. محیط راهبردی، مجموعه جریانات، شرایط، روندها، متغیرها، عوامل، رخدادهای و اقداماتی است که بر عملکرد و اهداف راهبردی کشور تاثیر داشته و یا تحت تاثیر عوامل راهبردی مؤثر بر تمامیت ارضی، بقای حاکمیت و یا امنیت و رفاه پایدار ملت، قرار می‌گیرند (حسن بیگی، ۱۳۹۰: ۲۴۲). محیط‌های راهبردی را با سه معیار ژئوپلیتیک، ژئوکالچر

و ژئواکونومیک می‌توان ارزیابی کرد. هریک از این سه حوزه در مواردی با یکدیگر نیز می‌توانند همپوشانی داشته باشند. محیط راهبردی جمهوری اسلامی ایران را از نظر سطح، می‌توان در سه سطح محیط دور یا سطح بین‌المللی و محیط نزدیک یا سطح منطقه‌ای و نیز محیط ملی تقسیم کرد (رضایی و مبینی، ۱۳۸۵: ۷۳).

در سطح جهانی، نظام سلطه (به رهبری آمریکا)، سعی در اعمال سلطه و تمایل به حفظ هژمونی خود از طریق ایجاد سازوکار نظام یک قطبی یا شبه‌یک قطبی دارد. جمهوری اسلامی ایران بواسطه ماهیت ضد استکباری و ظلم ستیزانه خود یکی از چالش‌های نظام سلطه به رهبری آمریکا است. گرایش‌های سطره‌جویانه آمریکا در ترکیب و پیوستگی دو سویه آن با رژیم صهیونیستی، به محیط منطقه‌ای نیز گسترش یافته که مهم‌ترین تهدید و چالش برای هویت و موجودیت نظام جمهوری اسلامی ایران به‌شمار می‌آید (یزدان پناه، ۱۳۹۲: ۲۵۸). در این میان اروپا، چین و روسیه به‌عنوان بازیگران جهانی، هریک در محیط راهبردی و عملیاتی، عوامل محیطی دیگر هستند که می‌توانند نقش متوازن‌کننده، بازدارنده یا حامی نسبت به جمهوری اسلامی ایران داشته باشند.

در سطح منطقه‌ای، غرب آسیا شامل خلیج فارس و شامات، طی دهه‌آینده از پرچالش‌ترین و متحول‌ترین نظام‌های منطقه‌ای محسوب می‌شود (ایسچینگر^۱، ۲۰۱۹: ۴۴)، که در آن بازیگران عمده؛ شامل: قدرت‌های جهانی به‌ویژه آمریکا و سپس روسیه، بازیگران منطقه‌ای؛ از جمله عربستان، ترکیه و رژیم صهیونیستی، بازیگران غیر دولتی؛ شامل جریان‌های مقاومت و همچنین گروه‌های تکفیری و تروریستی و نیز روندهای منطقه‌ای و چالش‌های محیطی؛ از جمله افزایش جمعیت، افزایش نرخ شهرنشینی، تغییرات شدید اقلیمی، مانند بحران آب و کمیابی منابع، وابستگی بیش از حد برخی بر منابع انرژی فسیلی نفت و گاز، آسیب‌پذیری امنیت غذایی، تبعات افزایش نرخ باسوادی، افزایش ضریب نفوذ اینترنت و چالش نحوه نقش زنان در جامعه، بیکاری گسترده نسل جوان، نوسان قیمت مواد غذایی (گاب^۲، ۲۰۱۵: ۱۳)، ناامنی ناشی از تروریسم و افراط‌گرایی، چگونگی

تغییرات دمکراتیک، نقش آفرینی اسلام سیاسی و تعاملات سیاسی واحدهای منطقه‌ای، تعیین کننده سناریوهای مختلفی هستند که آینده این منطقه را شکل خواهند داد و لاجرم بر مولفه‌های امنیتی و دفاعی جمهوری اسلامی ایران تاثیر خواهند داشت (قاسمی، ۱۳۸۶: ۱۱۰).

آسیای مرکزی و قفقاز، بعد از سقوط اتحاد جماهیر شوروی تبدیل به دومین حوزه راهبردی بلافصل ایران است. پیوستگی‌های تاریخی، تمدنی، سیاسی و فرهنگی در کنار عوامل گسست از این پیشینه (تغییر خط، زبان رسمی، حاکمیت مارکسیسم) مهم‌ترین ویژگی این منطقه از نظر ژئوکالچر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران است. همچنین بخاطر موقعیت جغرافیایی (حصص در خشکی) از نظر ژئواکونومیک فرصتی برای هم پیوندی اقتصادی فراهم می‌آورند. از نظر امنیتی ساخت قومی، نقشه جغرافیایی، پراکندگی اقوام و نیز مداخلات قدرت‌های خارجی و منطقه‌ای می‌تواند فرصت‌ها و تهدیدهای برای ایران در برداشته باشد (قاسمی، ۱۳۸۶: ۱۱۳-۱۱۲)؛ (کرمی، ۱۳۹۷: ۱۸۲).

حوزه جنوب غرب آسیا سومین حوزه محیطی راهبردی کشور است. واحدهای سیاسی این منطقه شامل افغانستان، پاکستان و هند هستند. این منطقه بخاطر رقابت بین واحدهای سیاسی مذکور و نیز نقش آفرینی قدرت‌های بزرگ به‌ویژه آمریکا و هم پیمانان آنان مانند عربستان سعودی نیز مامن و منشا بسیاری از گروه‌های افراط‌گرا و تروریستی است. از طرفی پیوندهای تاریخی، فرهنگی و دینی این منطقه با جمهوری اسلامی ایران دارای اهمیت راهبردی ویژه است. هند، پاکستان و افغانستان سه کشور مهم در این حوزه هستند که رقابت‌های منطقه‌ای و تحولات داخلی آنها بر امنیت ملی ج.ا.ایران تاثیر بسزایی دارد.

در کنار تقسیم بندی جغرافیایی محیطی، روندها و گرایش‌های سیاسی، امنیتی و نظامی نیز در محیط راهبردی ایران موثر هستند که می‌توان از جمله به روندهای تروریسم و افراط‌گرایی تکفیری، امنیتی شدن و ایران هراسی، جریان‌های شیعی، منازعات نظامی و بلوک بندی‌های سیاسی، انباشت تسلیحات در منطقه، روندهای چندجانبه و بین‌المللی و جبهه مقاومت در منطقه پیرامونی اشاره کرد. در این میان ویژگی نااطمینانی و پویایی‌های سریع محیطی بر تمام عوامل محیط راهبردی سایه افکننده است که تحلیل محیطی را

پیچیده، چندلایه و حساس می‌سازد. این ویژگی در تدوین راهبردها، ارزیابی، اصلاح و روزآمدن کردن آنها از اهمیت اساسی برخوردار است (یزدان فام، ۱۳۹۵: ۴۵۵)؛ (میرزایی ۱۳۹۰: ۷۴).
با توجه به تحلیل محیطی فوق، عوامل موثر در محیط راهبردی جمهوری اسلامی ایران را که لازمه شناسایی راهبردهای سیاست خارجی در حوزه سیاست خارجی و دفاعی و امنیتی (شامل محیط ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی) است را می‌توان در عوامل چهارگانه زیر جمع بندی کرد:

عوامل تهدید آفرین: سیاست خارجی و امنیتی جمهوری اسلامی ایران تهدید- فرصت محور می‌باشد؛ ولی محیط امنیتی جمهوری اسلامی ایران عملاً با تاکید بیشتر بر ویژگی تهدید، مورد بررسی قرار می‌گیرد. در آموزه‌های رهبری معظم انقلاب نیز وجود تهدید استکبار جهانی به ماهیت و محتوای نظام جمهوری اسلامی ایران بازمی‌گردد که در هر برنامه راهبردی سیاسی - امنیتی، نباید مغفول بماند. تهدیدهای امنیت ملی علیه جمهوری اسلامی ایران، روندها یا سلسله رویدادهایی است که به شکل موثر، موجودیت نظام و کیفیت زندگی برای شهروندان را پیش آورده و طیف خط‌مشی‌های پیش‌روی حاکمیت را در مخاطره قرار می‌دهد (عبداله خانی، ۱۳۸۶: ۲۵-۲۲). تهدیدها ناشی از محیط امنیتی راهبردی جمهوری اسلامی ایران، شامل موارد زیر است: تهدیدها راهبردی نظامی، شامل تهدیدها ساختاری ناشی از گرایش هژمونیک آمریکا؛ تهدیدهای فرآیندی نظام، از جمله فرآیندهای جهانی شدن، فرآیندهای فرهنگی، از جمله موضوع برخورد تمدنی با قرائت غربی، اجماع‌سازی و منزوی‌سازی؛ تهدیدها هنجاری و معنایی، شامل امنیتی‌سازی، شیعه‌هراسی و ایران‌هراسی و مشروعیت‌زدایی؛ تهدیدهای راهبردی منطقه‌ای، شامل تهدیدهای ناشی از حضور قدرت‌های مداخله‌گر منطقه‌ای به‌ویژه در خاورمیانه و خلیج فارس؛ تهدیدهای ناشی از برخی قدرت‌های منطقه‌ای خاورمیانه، مانند اسرائیل و عربستان سعودی، تروریسم، مناقشات مذهبی و قومی در منطقه؛ منازعات ناشی از تغییرات و بحران‌های زیست محیطی؛ تهدیدها ناشی از برهم خوردن نظم‌های موجود؛ ائتلاف‌سازی‌ها و دولت‌های ورشکسته (قاسمی، ۱۳۸۶: ۱۱۶).

زمینه‌های فرصت آفرین: گرچه سیاست خارجی و دفاعی - امنیتی، عموماً بر مبنای رفع تهدید است، ولی رویکرد فعالانه جمهوری اسلامی به عنوان یک کنشگر در محیط راهبردی، مستلزم به کارگیری عوامل فرصت آفرین از جمله موارد زیر است: دوره گذار در شکل گیری نظام منطقه‌ای و بین‌المللی، چشم انداز اختلافات بین قدرت‌های بزرگ جهانی، عدم اقبال نسبی عمومی به سیاست‌های یک جانبه آمریکا، روندهای غیرآمریکایی در منطقه پیرامونی، اختلافات بین رقبای منطقه‌ای، تقویت حلقه‌های جبهه مقاومت، علاقمندی به انقلاب اسلامی و ارتباطات جنبشی و مردمی، زمینه‌های بالقوه شبکه‌سازی سیاسی - امنیتی (جبهه مقاومت) و اقتصادی - سیاسی از طریق سازمان‌های منطقه‌ای و پیوند با دولت‌های غیرمعارض در منطقه و جهان.

آسیب‌ها و ضعف‌های محیطی: این عوامل موجب آسیب‌پذیری در برابر تهدیدهای فوق خواهند شد: آسیب‌ناشی از ساخت مشابه و مشترک جمعیتی، قومی و مذهبی، در محیط ملی، همسایگی و منطقه‌ای باقابلیت مداخله سایر قدرت‌ها؛ فقدان توانمندی همسنگ با فناوری و دانش‌های تسلیحاتی روز و یا محدودیت در دسترسی به آنها؛ فقدان پیوندهای مستحکم و متقابل سیاسی و اقتصادی با واحدهای سیاسی همسایه؛ عدم هماهنگی‌های داخلی ساختاری، بوروکراتیک و فرایندی در نظام مدیریت سیاسی، امنیتی و نظامی؛ ضعف نهادینه در فرایند سیاست‌گذاری راهبردی میان بخشی؛ ضعف در به کارگیری ابزارهای سخت و نرم متناسب در سیاست خارجی و امنیتی؛ ضعف در اجماع داخلی در چگونگی مقابله با تهدیدها در سطوح فهم و اجرا؛ فقدان رابطه منسجم و ائتلاف‌ساز با بازیگران مهم منطقه‌ای و بین‌المللی؛ ضعف در مشارکت منسجم با شبکه‌های سیاسی و اقتصادی و نظامی منطقه‌ای (قاسمی، ۱۳۸۶: ۱۱۶).

عوامل قوت بخش: این عوامل موجب اتکا به منابع درونی قدرت بوده که پیوسته در حال فزونی است: نقش رهبری به عنوان فصل الخطاب و اجماع‌ساز؛ پیوستگی ملت و نظام سیاسی؛ توان کنشگری و اشراف اطلاعاتی و عملیاتی منطقه‌ای؛ درون‌زایی قدرت و امنیت؛ افزایش ضریب بازدارندگی همه جانبه؛ موقعیت راهبردی کشور در ابعاد ژئوپلیتیک،

ژئوکالچر و ژئواکونومی؛ تجارب ملی در فهم و اجرای چگونگی مقابله با تهدیدها و نیروی انسانی متعهد و کارآزموده (رضایی و مبینی، ۱۳۸۵: ۸۰).

گرچه وظیفه و مأموریت مشترک سیاست خارجی و سیاست دفاعی - امنیتی حفظ امنیت ملی است، با این وجود در میان اهداف و اصول سیاست خارجی موارد زیر بیش از بقیه ناظر عوامل موثر بر سیاست دفاعی - امنیتی هستند: حراست از استقلال و تمامیت ارضی کشور؛ حراست از حاکمیت و نظام سیاسی؛ حفظ صلح، ثبات و امنیت منطقه‌ای؛ نفی سلطه؛ استقلال همه جانبه؛ امنیتی نشدن؛ پیشگیری از خطر جنگ و درگیری؛ حفظ و ارتقای توان دفاعی؛ وجهه و اعتبار ملی؛ تعامل و عدم انزوا؛ انسجام بوروکراتیک (بین نهادهای بین بخشی) و مشروعیت سیاسی و حقوقی بین‌المللی (برنامه‌های دفاعی - امنیتی). اتخاذ رویکردهای کلان، نظام مند، اقتضایی و آینده نگر نسبت به منطقه راهبردی پیرامون، از الزامات سیاست خارجی امنیت محور برای تضمین به نیل اهداف سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ خواهد بود که از طریق مدل مفهومی با تکیه بر اصول عزت، حکمت و مصلحت که مستقیماً برگرفته از آموزه‌های رهبری معظم انقلاب است و نیز مفاهیم اصلی جهت‌ساز، شامل هنجارسازی، اعتمادسازی، تنش زدایی، تعامل‌سازنده، شبکه‌سازی و مشروعیت و مقبولیت، امنیتی نشدن، حسن همجواری و همسایگی و چندجانبه‌گرایی که برگرفته از آموزه‌ها، گفتمان‌ها و محتوای اسناد بالادستی نظام است، طراحی شده‌اند.

روش‌شناسی تحقیق

تحقیق حاضر از منظر هدف، کاربردی می‌باشد که نتایج آن می‌تواند در نهادهای مرتبط با سیاست خارجی و امنیتی مورد استفاده قرار گرفته و در بهبود سیاست‌ها و برنامه‌های این حوزه مفید باشد. روش تحقیق آمیخته (از داده‌های کیفی و کمی) و از منظر گردآوری اطلاعات توصیفی - پیمایشی می‌باشد. با اتکا به مطالعات کتابخانه‌ای تخصصی ارکان جهت‌ساز، راهبردهای مورد نظر و نیز فهرستی از عوامل موثر محیطی شناسایی شده‌اند. با مصاحبه و پرسشنامه‌ی خبرگی، نظر تکمیلی خبرگان در مورد میزان و ارزش تاثیر عوامل محیطی، احصا شده است. روش نمونه‌گیری تمام‌شمار و جامعه نمونه معادل جامعه آماری

است. قلمرو تحقیق از حیث موضوع، حوزه‌های سیاسی، امنیتی و دفاعی، از حیث زمانی بستر سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ می‌باشد. پیمایش نیز در دامنه زمانی فروردین تا خرداد ۱۳۹۷ انجام گرفته است.

عوامل مؤثر چهارگانه ضعف‌ها، قوت‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها که با مراجعه به خبرگان تحقیق، اصلاح، تلخیص و نهایی شده است، به ترتیب جداول شماره ۱ تا ۴ از طریق پرسشنامه در معرض قضاوت ۶۶ نفر^۱ از خبرگان قرار گرفت و از SPSS جهت تجزیه و تحلیل نتایج استفاده شد. خروجی جدول ارزیابی شاخص‌های عوامل محیطی چهارگانه با توجه به اینکه بار عاملی همه گویه‌ها بالاتر از ۱/۴ می‌باشد، بیانگر روایی مطلوب پرسشنامه‌ها است و درصد واریانس کل مربوط به هر پرسشنامه نشان‌دهنده این است که ابزار سنجش توانسته مفاهیم موردنظر را از جامعه آماری جمع‌آوری کند. ارزش کلی پرسشنامه عوامل داخلی (Cumulative = ۸۷/۸۲۵٪ و of Variance = ۲/۶۵۵٪) است؛ یعنی ارزش کلی ابزار سنجش در حوزه عوامل داخلی از ۱۰۰٪ تقریباً ۸۸٪ می‌باشد که توانسته داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز را به دست دهد. این عدد در پرسشنامه عوامل خارجی برابر است با: (Cumulative = ۸۸/۵۶۳٪ و of Variance = ۲/۶۳۵٪) که درصد واریانس میزان پراکندگی داده‌ها را از ۱۰۰٪ نشان می‌دهد. پایایی یا قابلیت اعتماد نیز با استفاده از روش آلفای کرونباخ ارزیابی شده است. پیش‌آزمون یک نمونه ۱۰ تایی از پرسشنامه‌ها نیز بیانگر پایایی مطلوب آن است.

جدول شماره ۱. سنجش میزان قابلیت اعتماد (روایی) ابزار تحقیق

ردیف	نام پرسشنامه	مقدار آلفای کرونباخ
۱	عوامل خارجی (فرصت‌ها)	۰,۸۲۴
۲	عوامل خارجی (تهدیدات)	۰,۹۰۲
۳	عوامل داخلی (ضعف‌ها)	۰,۷۴۳
۴	عوامل داخلی (قوت‌ها)	۰,۸۸۲

۱. با روش گلوله برفی برای ۸۵ نفر پرسشنامه توزیع شد که نهایتاً ۶۶ پرسشنامه در فرایند ارزیابی قرار گرفت. 1

جدول ۲. محیط داخلی، نقاط قوت

ردیف	قوت‌ها
S۱	نقش رهبری به‌عنوان فصل الخطاب و اجماع‌ساز در سیاست خارجی و سیاست دفاعی - امنیتی کشور
S۲	پیوستگی ملت با نظام و انسجام ملی بواسطه ویژگی مردم‌سالاری دینی در مقایسه با منطقه
S۳	ارتقای توان کنشگری سیاسی و نظامی - امنیتی ج.ا.ایران در منطقه غرب آسیا
S۴	ماهیت درون‌زای قدرت و امنیت ملی در ج.ا.ایران در ابعاد سخت و نرم (خودپداری و خوداتکایی)
S۵	توانمندی نسبی کشور در تهدید نقاط راهبردی آمریکا، صهیونیسم و متحدان منطقه‌ای آن (بازدارندگی)
S۶	موقعیت ژئوپلیتیک، ژئوکالچرو ژئواکونومی ج.ا.ایران در منطقه
S۷	اجماع ملی در خصوص اهمیت محوری تعامل‌سازنده در سیاست خارجی
S۸	عدم سابقه تاریخی اقدام نظامی تهدید آمیز ایران علیه همسایگان در دو سده گذشته
S۹	نیروی انسانی متخصص و مجرب در نهادهای سیاست خارجی و دفاعی - امنیتی
S۱۰	ارتقای اشراف اطلاعاتی و عملیاتی به تحولات میدانی نظامی و امنیتی منطقه راهبردی پیرامونی
S۱۱	مشارکت فعالانه در نهادها و ترتیبات چندجانبه و کنوانسیون‌های بین‌المللی خلع سلاح
S۱۲	تجربه انباشته ملی در نهادهای کارگزاری سیاست خارجی و دفاعی، امنیتی (جنگ تحمیلی و بحران‌های منطقه‌ای)
S۱۳	خروج نسبی از روند امنیتی شدن و انزوای حقوقی بین‌المللی بواسطه برجام
S۱۴	روحیه استقلال خواهی و اعتماد به نفس ملی و بی اعتمادی عمومی به قدرت‌های بیگانه
S۱۵	تجربه مدیریت دیپلماتیک بحران‌ها (جنگ و صلح با عراق، افغانستان، مذاکرات با آمریکا در عراق و هسته‌ای...)
S۱۶	روند روزافزون توان جامعه فکری و پژوهشی کشور در حوزه سیاست خارجی و دفاعی - امنیتی

جدول ۳. محیط داخلی، نقاط ضعف

ردیف	ضعف‌ها
W۱	ضعف در وفاق ذهنی کارگزاران سیاست خارجی و حوزه دفاعی - امنیتی
W۲	ضعف در الزامات قانونی و ساختاری جهت هماهنگی حوزه‌های سیاست خارجی و دفاعی - امنیتی
W۳	آسیب‌پذیری ملی در قبال تحریم‌های اقتصادی و دانش و فناوری‌های علوم نظامی
W۴	عدم رابطه راهبردی یا شراکت با یکی از اعضای دائم شورای امنیت ملل متحد (نهاد مسئول صلح و امنیت بین‌المللی)
W۵	فقدان رابطه اقتصادی عمیق و متوازن با همسایگان و ضعف در کنشگری اقتصادی در منطقه غرب آسیا
W۶	عدم کفایت سیاست‌های تنش زدایی با همسایگان (در ابعاد سیاسی، امنیتی و نظامی)
W۷	ضعف در مولفه‌های (قانونی و...) ائتلاف‌ساز بین ج.ا.ایران و سایر کنشگران منطقه‌ای و بین‌المللی
W۸	عدم حضور یا مشارکت فعال در سازوکارها و شبکه‌های اقتصادی، سیاسی و امنیتی منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای
W۹	ضعف در تعامل با اتاق‌های فکر و مجامع نخبگی جهانی به منظور مشارکت در جریان‌سازی و هنجارسازی (دیپلماسی مسیردو)
W۱۰	عدم توجه و حمایت کافی از فرآیندهای چندجانبه‌گرایی در سیاست خارجی (سازمان‌ها، پیمان‌ها و...)
W۱۱	عدم وجود راهبردها و سیاست‌های مدون در روابط خارجی
W۱۲	ضعف در طراحی و اجرای تاکتیک‌های متناسب با راهبردهای سیاست خارجی و دفاعی، امنیتی
W۱۳	نضع فرآیندهای تضعیف‌کننده انسجام ملی (قومی، مذهبی، فرقه‌ای، صنفی، اقتصادی و اجتماعی)
W۱۴	ضعف در دیپلماسی عمومی و رسانه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی
W۱۵	مشکل تامین مالی در ارتقای توانمندی‌های نظامی در مقایسه با رقبای منطقه‌ای (بودجه نظامی)

جدول ۴. محیط خارجی، فرصت‌ها

ردیف	عوامل فرصت آفرین
0۱	دوره گذار در ساختار نظام بین‌الملل پسا غربی
0۲	موقعیت برجسته ژئوپلتیک و ژئواکونومی منطقه آسیای غربی و آسیای مرکزی و قفقاز در عرصه جهانی
0۳	فرصت یابی از چشم‌انداز جدی‌تر شدن اختلافات قدرت‌های بزرگ (روسیه، چین و...) با آمریکا
0۴	عدم اقبال افکار عمومی و نخبگان بین‌المللی نسبت به سیاست‌های یکجانبه‌گرایانه و افراطی ترامپ
0۵	قابلیت شبکه‌سازی اقتصادی در محیط پیرامونی از طریق ترتیبات چندجانبه (اکو، اتحادیه اوراسیا، دی هشت و...)
0۶	پیشینه فرهنگی، تمدنی و مذهبی مشترک با کشورهای همسایه منطقه
0۷	روندهای منطقه‌ای غیرآمریکایی در منطقه (آسیای میانه، ترکیه، پاکستان، افغانستان و...)
0۸	اختلافات بین رقبای منطقه‌ای (ترکیه، عربستان، مصر،)
0۹	اختلافات بین شورای همکاری خلیج فارس (عربستان، قطر و عمان و...)
0۱۰	شکل‌گیری و تقویت جبهه‌های غیردولتی مقاومت در منطقه (حزب الله لبنان، انصارالله یمن و...)
0۱۱	وجود دولت‌های غیر معارض یا همسو با ج.ا.ایران در منطقه
0۱۲	گرایش راهبردی روسیه برای نقش آفرینی در منطقه غرب آسیا
0۱۳	علاقتمندی به انقلاب اسلامی در منطقه و ارتقای روابط مردم - مردم ایران با برخی همسایگان (عراق، افغانستان)
0۱۴	خارج شدن ج.ا.ایران از ترتیبات ظالمانه فصل هفتم منشور ملل متحد
0۱۵	اختلاف نظر بین آمریکا و سایر اعضای گروه ۵+۱ نسبت به حفظ برجام

جدول ۵. محیط خارجی، تهدیدها

ردیف	عوامل تهدیدزا
T۱	تعارض ایدئولوژیک و نهادینه شده نظام سلطه (غرب) با ج.ا.ایران
T۲	نفوذ و هژمونی آمریکا به عنوان قدرت فرامنطقه‌ای
T۳	درگیری‌ها و مناقشات محدود، فرسایشی و نیابتی در حوزه پیرامونی
T۴	تصویرسازی منفی و گسترده علیه ایران در رسانه‌ها و افکار عمومی جهانی به خصوص در غرب و دنیای عرب
T۵	عدم فهم مشترک منطقه‌ای برای مشارکت در فرآیندهای سازوکارهای مشترک امنیت منطقه‌ای
T۶	غلبه عنصر امنیتی در روندهای منطقه آسیای غربی
T۷	تعارض‌های فرهنگی (زبانی، مذهبی، قومی) علیرغم اشتراکات فرهنگی، تمدنی و مذهبی در منطقه پیرامونی
T۸	روندهای بحران آفرین جمعیتی، اقتصادی و محیط زیستی (آب و...) در حوزه امنیتی پیرامونی ایران
T۹	پدیده دولت‌های ورشکسته یا نسبتاً ورشکسته در همسایگی ج.ا.ایران
T۱۰	تروریزم فراملی و تکفیری در منطقه راهبردی پیرامونی کشور
T۱۱	تجربه مخالفان ج.ا.ایران (آمریکا و...) در امنیتی کردن و سپس اجماع‌سازی بین‌المللی علیه ایران
T۱۲	تحول ماهیت رابطه ایران و عربستان از رقابت سیاسی به تقابل همه جانبه (سیاسی، نظامی، اقتصادی و...)
T۱۳	بحران آفرینی رژیم صهیونیستی علیه منطقه و ج.ا.ایران توسط ابزارهای نظامی، سیاسی، رسانه‌های و لابی
T۱۴	تقویت آشکار محور آمریکا- رژیم صهیونیستی - عربستان
T۱۵	تداوم ناامنی و حضور بیگانه (به ویژه آمریکا) در افغانستان
T۱۶	روند تجزیه طلبی در مناطق کردنشین پیرامونی (عراق، ترکیه سوریه)

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌ها

جهت پاسخ به این سؤال که چه عواملی بر تدوین راهبردهای این تحقیق موثرند و با کدام جهت‌گیری و با چه وزن و اولویتی باید از این عوامل در شناسایی، تدوین و

اولویت بندی راهبردها بهره گرفت، باید با تکنیک مناسبی عوامل موثر شناسایی شده در وضع موجود و نیز وضع مطلوب در آینده قابل پیش بینی مورد ارزیابی قرار گرفته و به آزمون گزارده شوند. این عوامل به معرض پرسش شوندگان درآمده و نظرات آنان در ماتریس های ارزیابی عوامل داخلی IFE و خارجی EFE در دو شرایط موجود و مطلوب جمع بندی شده است.

جدول ۶. ماتریس IFE (قوت‌ها)

ردیف	شماره قوت	وضع موجود (اهمیت)					میانگین (ضریب اهمیت)	وزن	نمره موزون
		تعداد جواب‌ها				زیاد 4			
		خیلی کم 1	کم 2	متوسط 3	زیاد 4				
۱	S1	۰	۳	۲۷	۲۷	۳/۴۲	5	0/17	
۲	S2	۳	۲۰	۲۸	۶	۲/۶۴	4	0/10	
۳	S3	۰	۱۵	۳۲	۱۰	۲/۹۱	4	0/11	
۴	S4	۰	۲۴	۲۲	۱۱	۲/۷۷	4	0/11	
۵	S5	۲	۲۱	۲۵	۹	۲/۷۱	2	0/05	
۶	S6	۳	۲۳	۲۱	۱۰	۲/۶۶	5	0/13	
۷	S7	۱۰	۲۱	۲۲	۴	۲/۳۵	4	0/09	
۸	S8	۵	۲۴	۱۵	۱۳	۲/۶۳	1	0/02	
۹	S9	۳	۲۷	۲۱	۶	۲/۵۲	2	0/05	
۱۰	S10	۱	۲۱	۲۷	۸	۲/۸۳	3	0/08	
۱۱	S11	۳	۳۳	۱۵	۶	۲/۴۲	2	0/04	
۱۲	S12	۵	۲۴	۱۹	۹	۲/۵۶	3	0/07	
۱۳	S13	۱	۲۶	۲۱	۹	۲/۶۶	4	0/1	
۱۴	S14	۲	۲۳	۲۳	۹	۲/۶۸	3	0/08	
15	S15	۶	۱۹	۲۴	۸	۲/۵۹	3	0/07	
16	S16	۹	۲۴	۲۲	۲	۲/۲۹	2	0/04	
1/31		جمع کل نمرات موزون قوت‌ها							

مشابه این جدول برای گویه‌های مربوط به عوامل ضعف براساس پرسشنامه‌های توزیعی استخراج شده تا بتوان ارزش ماتریس‌های ارزیابی داخلی IFE را بدست آورد.

1/19	جمع کل نمرات موزون ضعف‌ها
0/12	تفاضل نقاط ضعف از نقاط قوت: 1/19-1/31

مشابه این محاسبه برای ارزیابی ماتریس عوامل خارجی EFE انجام گرفته که نتیجه زیر حاصل می‌شود:

1/14	جمع کل نمرات موزون فرصت‌ها
1/5	جمع کل نمرات موزون تهدیدها
-0/36	تفاضل تهدیدها از فرصت‌ها: 1/5-1/14

جهت تعیین موقعیت راهبردی بر روی محور مختصات و تحلیل شکاف، باید از جداول ارزیابی عوامل داخلی، نمره موزون ضعف‌ها را از نمره موزون قوت‌ها کسر کرد که عدد حاصل را به نام **A** نام‌گذاری می‌کنیم.

$$A = \text{نمره موزون ضعف‌ها} - \text{نمره موزون قوت‌ها}$$

همچنین از جداول ارزیابی عوامل خارجی نمره موزون تهدیدها را از نمره موزون فرصت‌ها کم کرده و آن را به نام **B** نام‌گذاری می‌کنیم.

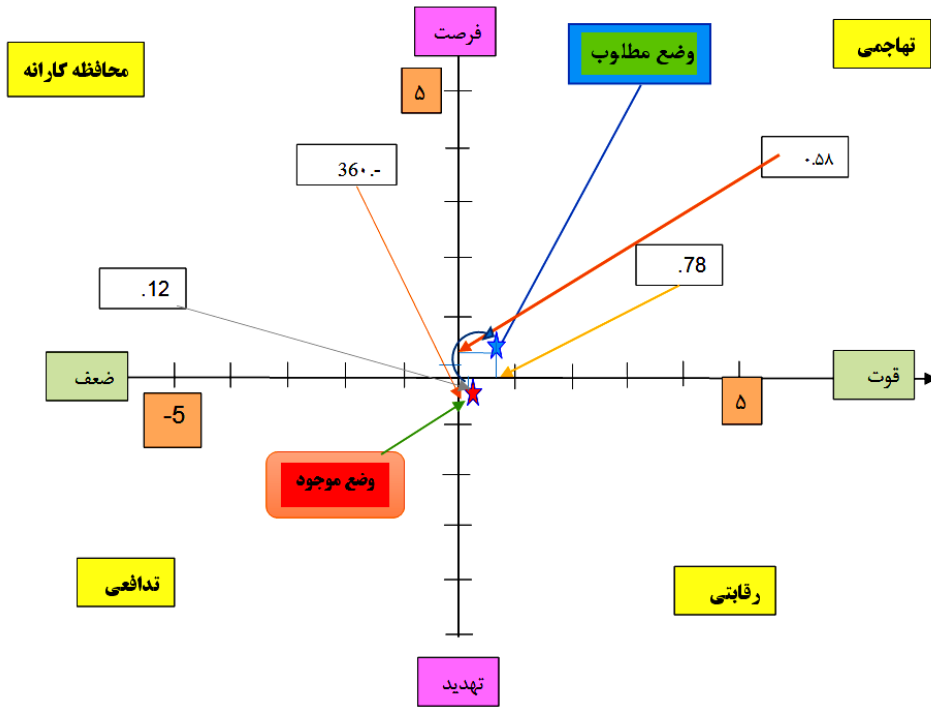
$$B = \text{نمره موزون تهدیدها} - \text{نمره موزون فرصت‌ها}$$

در محور مختصات، روی محور عمودی که در ریاضیات به آن محور **X** ها گفته می‌شود، عوامل محیطی داخلی یعنی ضعف‌ها و قوت‌ها و روی محور افقی که در ریاضیات به آن محور **Y** ها گفته می‌شود، عوامل محیطی خارجی یعنی فرصت‌ها و تهدیدها قرار می‌گیرند. پس از تعیین نتیجه نمرات موزون عوامل داخلی و خارجی و مشخص شدن امتیاز موزون نهایی آنها در ماتریس‌ها به‌منظور تعیین موقعیت (وضعیت و جایگاه فعلی) و رویکرد برای تدوین و فرموله کردن راهبردها، امتیازات فوق را روی

محورهای مختصات برابر شکل زیر مشخص نموده و نقطه حاصل از تقاطع این دو عدد را به دست می‌آوریم. این نقطه وضعیت و موقعیت فعلی ما را در این حوزه نشان می‌دهد. که بیانگر این است که در وضعیت رقابتی قرار داریم.

اما برای تعیین ماهیت و جهت راهبردها نیازمند تصویری از وضعیت مطلوب هستیم. مطلوب‌ترین وضعیت روی محور مختصات دارای بیشترین مقدار قوت و همچنین بیشترین مقدار فرصت است یعنی در طیف اعدادی که در پرسشنامه‌ها بین ۱ الی ۵ درج شده، نقطه ایده‌آل و مطلوب مختصات ۵ و ۵ است که در ناحیه تهاجمی محور مختصات قرار گرفته است. ولی با توجه به اینکه دامنه زمانی اعمال راهبردها سال ۱۴۰۴ می‌باشد، نیل به شرایط کاملاً مطلوب با محدودیت محیطی زمانی مواجه است. به این منظور از جامعه آماری وضعیت نسبی مطلوب عوامل چهارگانه در چشم‌انداز نیز سؤال و مانند شرایط موجود ارزشگذاری شد.

به طریق مشابه از تقاطع ارزش‌های ماتریس‌های ارزیابی عوامل داخلی IFE و خارجی EFE در شرایط مطلوب وضعیت راهبردی مطلوب در فضای مختصات حاصل می‌شود که آشکارا در وضعیت تهاجمی قرار دارد. فاصله بین شرایط موجود و مطلوب بیانگر میزان چرخش راهبردی و جهت دهنده به راهبردهای پشتیبانی‌کننده سیاست خارجی است تا در نهایت در آستانه افق چشم‌انداز ۱۴۰۴ وضعیت سیاست خارجی در حوزه امور دفاعی - امنیتی از وضعیت رقابتی به سمت تهاجمی متحول شود تا اهداف سیاست خارجی در حوزه دفاعی - امنیتی محقق شود. این فرایند در نمودار ذیل به تصویر درآمده است.

نمودار شماره ۱. تعیین موقعیت راهبردی شرایط موجود و شرایط مطلوب

براساس یافته‌های پژوهش و از طریق روش اسنادی و پیمایشی و ابزارهای فیش برداری، تحلیل سند، پرسشنامه و مصاحبه عوامل مستقل موثر بر تدوین راهبردهای سیاست خارجی که می‌توانند نقش پشتیبان برای سیاست دفاعی - امنیتی کشور را داشته باشند، استخراج شده است. روش این تحقیق بر مبنای استفاده از روش و تکنیک SWOT است. این روش بر مبنای تحلیل شکاف بدست آمده و نمودار موقعیت راهبردی، در مرحله اول با توجه به موقعیت‌های چهارگانه که از نظر هندسی در ابعاد یک محور مختصات چهار بعدی تعریف می‌شود، جهت تنظیم راهبردها و استفاده از عوامل محیط داخلی و خارجی را بر مبنای ۴ محیط رقابتی، تدافعی، محافظه کارانه و تهاجمی (خلاف عقربه‌های ساعت) جهت‌دهی می‌کند. مطابق روش SWOT ابتدا

راهبردهای چهارگانه قوت-فرصت، قوت - تهدید، فرصت - تهدید، ضعف - فرصت و ضعف - تهدید با توجه به ارتباطات داخلی بین عوامل چهارگانه فوق، استخراج می شوند. تقریباً اکثر مولفه های محیطی شناسایی شده در پیوند با یکدیگر هستند. این پیوندها بعضاً یک طرفه و حتی دو طرفه هستند که بیانگر گستردگی و پویایی تاثیر متقابل آنها هستند. پس از تشکیل ماتریس استراتژی های ۴ گانه (جدول شماره ۷) ممکن است مشخص شود که این استراتژی ها از وجوه مشترک زیادی برخوردار باشند؛ این چیدمان با اصل تمرکز در استراتژی ها تناقض دارند. این استراتژی ها را که آنها را خطوط استراتژیک می نامیم باید با هم ترکیب داده شوند تا استراتژی های اصلی نمایان گردند. گزاره های ترکیب شده استخراج شده - براساس فهم و درک حاصل از مطالعات اکتشافی، اهداف، ارزش ها و آموزه های سیاست خارجی در حوزه امور دفاعی - امنیتی، راهبردهای ترکیبی نهایی هستند (جدول شماره ۷). جهت تعیین جذابیت و اولویت راهبردهای نهایی نسبت به یکدیگر نیز از تکنیک ماتریس برنامه ریزی راهبردی کمی^۱ یا QSPM به منظور وزن دهی و اولویت بندی راهبردهای اصلی حاصل از مراحل قبل استفاده شده است که نتایج حاصله از محاسبه ماتریس فوق در جدول شماره ۸ رتبه بندی شده است.

همان گونه که در فرآیند دستیابی به راهبرد در بخش های قبل اشاره شد، راهبردهای حاصله در وهله نخست معطوف سند چشم انداز ۱۴۰۴ و براساس اهداف شناسایی شده سیاست خارجی در حوزه مسائل دفاعی امنیتی طراحی شده است که بتواند با تاثیرگذاری بر مولفه های سیاست دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران از مجموعه این سیاست پشتیبانی کند. راهبردهای پشتیبان حاصله در این پژوهش جایگزین یکدیگر نیستند، بلکه با توجه به پیچیدگی و پویایی محیط راهبردی جمهوری اسلامی ایران و عوامل قوت و ضعف باید به صورت همزمان و البته با توجه به وزن و جذابیت مختلف که در جدول بالا استخراج شده اند از سوی نهادهای ذیربط در اجرای سیاست خارجی اعمال شوند.

نتیجه‌گیری

با مروری دوباره بر سئوالات اساسی پژوهش اینک می‌توان راهبردهای فوق که براساس ماتریس QSPM اولویت بندی شده‌اند را پاسخ پیشنهادی این پژوهش برای راهبردهای سیاست خارجی در حوزه مسائل امنیتی - دفاعی و یا راهبردهای سیاست خارجی در پشتیبانی از سیاست دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران معرفی کرد. این راهبردها در قالب ۱۵ راهبرد از طریق روش SWOT شناسایی و با تکنیک QSPM اولویت بندی شده‌اند که در جدول شماره ۷ فهرست شده‌اند. برخی از این راهبردها معطوف تغییر و بهبود شیوه‌های هماهنگی بین نهادهای تصمیم‌ساز و تصمیم‌گیر و مجری در داخل و برخی دیگر معطوف تغییر شرایط محیطی از جمله امنیتی نشدن در محیط پیرامونی با استفاده از ابزارهای دیپلماتیک و به‌کارگیری مفاهیم غالب مانند سیاست همسایگی، تنش زدایی، اعتمادسازی، چندجانبه‌گرایی، تعامل‌سازنده، هنجارسازی، مشروعیت‌آفرینی (مشروعیت‌زدایی) و شبکه‌سازی است.

تبیین اهداف خاص سیاست خارجی در حوزه دفاعی - امنیتی، پاسخ سؤال فرعی پژوهش است که شامل حفظ صلح، ثبات و امنیت منطقه‌ای؛ نفی سلطه؛ استقلال همه جانبه؛ امنیتی نشدن؛ پیشگیری از خطر جنگ و درگیری؛ حفظ و ارتقای توان دفاعی؛ حفظ و ارتقای وجهه و اعتبار ملی؛ تعامل و عدم انزوا؛ انسجام بوروکراتیک (بین نهادهای بین بخشی) و مشروعیت سیاسی و حقوقی (برنامه‌های دفاعی - امنیتی)، است.

در نهایت عوامل محیطی اثرگذار بر راهبردهای سیاست خارجی در حوزه دفاعی - امنیتی که بر گرفته از ادبیات و بررسی‌های پیمایشی است منجر به شناسایی عوامل محیطی داخلی و خارجی شده‌اند. به بیان دیگر، نقاط قوت و ضعف (عوامل داخلی) و فرصت و تهدید (عوامل خارجی)، پاسخ پژوهش به سؤال فرعی دیگر را تشکیل می‌دهد.

جدول شماره ۷. تجمیع و ترکیب راهبردها

راهبردهای قوت - فرصت SO

- ارتقای کنشگری ج.ا.ایران در کلیه ابعاد اقتصادی، سیاسی و امنیتی در منطقه راهبردی غرب آسیا و آسیای مرکزی با توجه به ویژگی‌های دوره گذار در ساختار نظام بین‌الملل
- تقویت همبستگی ملی و انسجام داخلی با تکیه بر نقش رهبری، روحیه استقلال خواهی و بی‌اعتمادی تاریخی به قدرت‌های خارجی
- به‌کارگیری کلیه ابزارهای قدرت نرم جهت تقویت ارتباطات مردم با مردم با کشورهای منطقه با تکیه بر پیوندهای تاریخی، تمدنی و فرهنگی و مقابله با تحولات تخریب‌کننده جمهوری اسلامی ایران در منطقه
- بکارگیری حداکثر توان و تجربه ملی حقوقی و دیپلماتیک حاصل از مدیریت بحران‌های امنیتی قبلی جهت بهره‌جویی از فرصت‌ها و فضاهای موجود محیز بین‌المللی و ماهیت رقابت‌آمیز و اختلافات بین‌بازیرگان جهانی و بین‌المللی در راستای منافع امنیتی نظام
- مشارکت فعالانه در فرآیندهای چندجانبه جهت بهره‌گیری از فرصت‌های موجود به منظور نرم‌سازی و پیشگیری از فرآیندهای مغایر با ملاحظات امنیتی جمهوری اسلامی ایران
- تقویت شبکه‌سازی و پیوندهای اقتصادی و سیاسی با قدرت‌های بزرگ و میانه غیر معارض و کشورهای همسوس به منظور ایجاد وابستگی‌های متقابل امنیت‌ساز در چارچوب اصل تعامل‌سازنده
- تداوم پایبندی به تعهدات بین‌المللی و برجسته‌سازی مسئولیت‌پذیری کشور جهت حمایت بین‌المللی با توجه به رویکرد نسبی انتقادی بین‌المللی نسبت به سیاست‌های یکجانبه‌گرایانه و جنگ طلبانه دولت آمریکا و متحدان منطقه‌ای آن

راهبردهای قوت - تهدید

- حفظ و ارتقای توان کنشگری همه‌جانبه نظام در منطقه در برابر تهدیدها آمریکا و متحدان منطقه‌ای آن با تکیه بر ماهیت درون‌زای قدرت ملی در ابعاد سخت و نرم
- آگاهی بخشی و تبیین تهدیدها حیاتی استکبار علیه کشور و نظام با هدف تقویت وحدت، انسجام و مقاومت ملی
- تقویت دیپلماسی عمومی و ارتباط با افکار عمومی جامعه بین‌المللی و منطقه، با هدف مشروعیت‌زدایی از اقدامات ضد امنیتی جبهه استکبار و وابستگان منطقه
- ابداع روش‌های لابی‌گری متناسب در جوامع نخبگی جهانی با هدف جریان‌سازی و هنجارسازی علیه روندهای ایران هراسانه
- تقویت فرآیندهای اشراف اطلاعاتی همه‌جانبه جهت پیش‌بینی، پیشگیری و کنترل روندهای بحرانی به‌ویژه تضعیف و تجزیه حاکمیت‌های سیاسی و تمامیت‌ارزی در حوزه‌های پیرامونی
- تعامل سازنده هدفمند و متناسب با تمام کشورهای حوزه همسایگی (حریف، رقیب و همسوس) با هدف

جدول شماره ۷. تجمیع و ترکیب راهبردها

- تنش زدایی و اعتمادسازی با تمرکز بر دیپلماسی دفاعی
- تقویت ظرفیت های حقوقی و بین المللی نظام علیه فرآیندهای محدودیت ساز توانمندی های درون زای دفاعی و امنیتی نظام و محافظت از سیاست های بازدارندگی و خودیاری دفاعی
- تقویت جنبه های مشترک فرهنگی، تمدنی مشترک جهت کاهش و مدیریت شکاف های فرهنگی (قومی، زبانی و مذهبی) در حوزه همسایگی به عنوان بستر بالقوه آسیب پذیر
- مفهوم سازی و معناسازی درباره ضرورت گفتگو و تعامل بجای رقابت و نزاع در موضوعات امنیت منطقه ای در عرصه مجامع بین المللی، منطقه ای و رسانه های
- افزایش همگرایی و هماهنگی بین ساختارها و فرآیندهای سیاسی و امنیتی داخلی جهت افزایش ضریب اثرگذاری در مقابل تهدیدها چند بعدی خارجی
- بهره گیری از تجارب ملی حقوقی و دیپلماتیک هوشمند جهت پیشگیری از ایجاد اجماع بین قدرت های بزرگ علیه سیاست های دفاعی - امنیتی
- ابداع و تقویت ابزارهای دیپلماتیک اجبارآمیز جهت رفع تهدیدها اقتصادی، سیاسی و امنیتی

راهبردهای ضعف - فرصت

- افزایش وفاق ذهنی، هماهنگی ساختاری و قانونی در فرآیندهای منسجم تصمیم سازی و اجرای سیاست خارجی و امنیتی نظام
- کاهش آسیب پذیری و افزایش مقاومت پایدار در برابر تکانه ها و تحریم های اقتصادی (اقتصاد مقاومتی) از طریق گسترش و تعمیق روابط شبکه ای و پیوندهای اقتصادی در حوزه همسایگی در سطوح دوجانبه و چندجانبه (نهادهای منطقه ای)
- تلاش جهت اجماع سازی داخلی در مورد تعریف، تنظیم و اجرای روابط راهبردی (همکاری، ائتلاف) با بازیگران بین المللی (قدرت های بزرگ، میانه، جنبش ها و بازیگران غیردولتی)
- تامین الزامات و تقویت ابزارهای قدرت نرم به منظور توسعه و تعمیق روابط با لایه های اجتماعی و مردمی در حوزه همسایگی از طریق فرآیندهای دیپلماسی عمومی، فرهنگی، علمی و گردشگری
- حضور فعال در سازمان ها و نهادهای چندجانبه جهت مقابله با سیاست های منزوی سازی جبهه استکبار
- بازیگری در تاکتیک ها و سیاست های عمل گرایانه سازگار با مبانی ارزشی و ثابت نظام و تعامل با فضای بین المللی و منطقه ای شدیداً سیال و متغیر
- تقویت تعاملات با جوامع نخبگی با هدف مشارکت در فرآیندهای هنجارسازی و جریان سازی مرتبط با ج.ا.ایران (دیپلماسی مسیر دو)
- کمک به کاهش تنگناهای فناورانه و اقتصادی دفاع ملی از طریق حفظ و توسعه روابط دفاعی با کشورهای همسو و غیرمعارض
- تقویت روابط با روندهای غیر آمریکایی در منطقه در سطوح دولت ها و جنبش ها در راستای مقابله با

جدول شماره ۷. تجمیع و ترکیب راهبردها

سیاست انزوای تحمیلی انزوای جمهوری اسلامی ایران

راهبردهای ضعیف - تهدید

- رفع ناهماهنگی ذهنی، ساختاری و فرپابندی در حوزه تصمیم‌گیری و اجرایی دو حوزه سیاست خارجی و سیاست امنیتی - دفاعی
- مدیریت کنشگری متوازن چندبعدی در حوزه‌های امنیتی پیرامونی با هدف حفظ و استمرار توان قدرت و اقتدار در ابعاد نرم و سخت
- تقویت پیوندهای اقتصادی و اجتماعی و زیست محیطی در جهت امنیتی زدایی از روندهای منطقه‌ای
- کمک به بقا و استمرار حاکمیت‌ها و تمامیت ارضی کشورهای منطقه با هدف استمرار ثبات در منطقه پیرامون
- رفع موانع و شکاف‌ها در اعمال قدرت نرم نظام در مقابله با تصویرسازی‌های منفی از طریق دیپلماسی‌های عمومی‌ف فرهنگی و مسیردو
- مشارکت فعالانه در ابتکارها و ائتلاف‌های حل بحران و ثبات پافرین به ویژه از طریق سازوکارهای چندجانبه و بین‌المللی
- تعامل‌سازنده با کلیه بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی با هدف نرم‌سازی جایگاه نظام در عرصه بین‌المللی و مقابله با مزوی‌سازی و اجماع‌سازی علیه ج.ا.ایران
- تلاش مجدانه در مجامع حقوقی و بین‌المللی جهت ممانعت از محدودسازی توانمندی‌های دفاعی نظام

راهبردهای ترکیبی

- توسعه مستمر و همه‌جانبه توان کنشگری نظام در سطح منطقه و جهان با تکیه بر ماهیت درون‌زای قدرت ملی، توان هنجارسازی و ائتلاف‌سازی در بستر فرصت‌های دوران‌های گذار در نظام بین‌الملل با هدف ارتقای طراز قدرت منطقه‌ای
- ثبات‌سازی از طریق مشارکت مستمر در فرآیند اشراف اطلاعاتی همه‌جانبه در جهت (پیش‌بینی، پیشگیری و کنترل) مسایل بحرانی، ثبات‌زدا و تضعیف‌کننده حاکمیت‌های سیاسی و تمامیت ارضی در حوزه‌های بلافصل پیرامونی
- پیشگیری از روندهای اجماع‌ساز قدرت‌های بزرگ علیه سیاست‌های دفاعی - امنیتی نظام با بهره‌گیری از تجارب نظام و امکانات ملی و منطقه‌ای با هدف کاهش هزینه‌های مستقیم و غیرمستقیم ملی درگیری نظامی
- هنجارسازی و مشروعیت‌زدایی از رویکردهای ضد امنیتی جبهه استکبار و وابستگان منطقه‌ای آنان بواسطه ارتباط و تعامل با افکار عمومی و نخبگان موثر بین‌المللی از طریق کاربست کلیه ابزارها و روش‌های قدرت نرم در حوزه سیاست خارجی (دیپلماسی عمومی، رسانه‌های، فرهنگی و لابی‌گری)
- تقویت مستمر سطح انسجام ساختاری بین نهادهای مسوول تصمیم‌ساز و مجری حوزه سیاست و

جدول شماره ۷. تجميع و تركيب راهبردها

- امنیت خارجی برای ارتقای میزان بهره‌وری آنها در برابر تهدیدها خارجی چندبعدی تعامل سازنده مقتدرانه (سیاست همسایگی) متناسب با تمام کشورهای پیرامونی (حریف، رقیب و همسو) از طریق اجرای سیاست‌های تنش زدا و اعتمادساز با هدف ثبات‌سازی در منطقه امنیتی پیرامونی و کاهش خطرات جنگ و درگیری
- مشارکت با سایر نهادهای ملی در مدیریت شکاف‌های اجتماعی آسیب پذیر قومیتی، زبانی و مذهبی متنوع در بین اقوام داخل و کشورهای همسایه از طریق هدایت و گسترش تعاملات مدنی (عمومی و نخبگی) بین جوامع به منظور کاهش زمینه‌های بروز بحران‌های اجتماعی - امنیتی
- مشارکت در آگاهی بخشی عمومی و تبیین تهدیدها حیاتی استکبار علیه کشور و نظام با هدف اجرای منویات رهبری به منظور حفظ وحدت، انسجام و مقاومت ملی با تکیه بر روحیه استقلال خواهی ملی
- تقویت شبکه سازی و تحکیم پیوندها و وابستگی‌های متقابل سیاسی، اقتصادی و امنیتی با کشورهای همسو و غیرمعارض، نهادها و سازوکارهای منطقه‌ای امنیتی و جریان‌های جبهه مقاومت جهت کاهش آسیب پذیری امنیتی، افزایش ضریب مقاومت و بازدارندگی همه جانبه در چارچوب اصل تعامل سازنده
- مشارکت در مقابله با جنگ اقتصادی دشمن از طریق مشارکت در طراحی و تنظیم و اجرای سیاست‌های اقتصاد مقاومتی در ابعاد خارجی با هدف کسب امنیت ملی پایدار و همه جانبه
- پیشگیری و مقابله با توطئه‌های حقوقی - بین‌المللی محدودیت‌ساز علیه توانمندی‌های دفاعی و امنیتی نظام از طریق مشارکت فعالانه در سازوکارهای حقوقی بین‌المللی) به منظور محافظت از توان خودیاری دفاعی و سیاست‌های بازدارندگی
- تبیین وجهه مسئولیت پذیر از نظام در عرصه بین‌المللی از طریق مشارکت فعالانه در فرآیندهای دیپلماسی چندجانبه، استمرار و برجسته‌سازی پایبندی بر تعهدات بین‌المللی و مشارکت در فرآیندهای حل بحران‌های امنیتی با هدف مقابله با امنیتی‌سازی و منزوی‌سازی ج.ا.ایران
- کمک به و تقویت هوشمندانه شبکه جریان‌های مردمی منطقه‌ای و جبهه مقاومت با اولویت اصل الهام بخشی و با هدف گسترش حوزه نفوذ مردمی، عمق راهبردی و ایجاد بازدارندگی همه جانبه
- به کارگیری دیپلماسی اجبارآمیز از طریق ابداع و تقویت و هماهنگی ابزارهای متناسب و نوین جهت رفع تهدیدها علیه ثبات، امنیت ملی و منطقه‌ای پیرامونی
- کمک به کاهش تنگناهای فناورانه و اقتصاد دفاع ملی از طریق حفظ و توسعه مناسبات سیاسی - دفاعی به منظور حفظ و ارتقای توان نظامی

جدول شماره ۸. اولویت بندی راهبردهای شناسایی شده سیاست خارجی در حوزه‌های دفاعی - امنیتی

نمبره جذابیت نسبی	راهبردها	
0/089	به کارگیری کلیه ابزارهای قدرت نرم (دیپلماسی عمومی و فرهنگی و لابی‌گری) جهت ارتباط با افکار عمومی و نخبگان موثر جامعه بین‌المللی و منطقه، با هدف هنجارسازی و مشروعیت زدایی از هنجارهای ضدامنیتی جبهه استکبار و وابستگان منطقه‌ای	۱
0/086	حفظ و ارتقای توان کنشگری همه جانبه نظام در منطقه راهبردی پیرامون، با تکیه بر ماهیت درون‌زای قدرت ملی و بهره‌جویی از دوران گذر در ساختار نظام بین‌الملل	۲
0/085	پیشگیری از اجماع‌سازی علیه سیاست‌های دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران از طریق حفظ و گسترش شکاف بین بازیگران بین‌المللی و منطقه‌ای به منظور کاهش خطر جنگ و درگیری و حفظ ثبات در منطقه	۳
0/083	پیش بینی، پیشگیری و کنترل روندهای بحرانی ثبات‌زدا، تضعیف‌کننده و تجزیه حاکمیت‌های سیاسی و تمامیت ارضی حوزه‌های پیرامونی از طریق مشارکت در فرآیندهای اشراف اطلاعاتی همه جانبه جهت حفظ صلح، ثبات و امنیت و پیشگیری از جنگ و درگیری در منطقه	۴
0/075	افزایش همگرایی و هماهنگی ساختاری و سازوکار تصمیم‌سازی و اجرایی سیاسی و امنیتی از طریق تقویت ساختارهای هماهنگ‌ساز و انسجام بخش بوروکراتیک	۵
0/073	کوشش جهت کاهش و مدیریت شکاف‌های فرهنگی آسیب پذیر (قومی، زبانی و مذهبی) با حوزه همسایگی از طریق تعاملات گسترده به منظور حفظ ثبات و امنیت منطقه پیرامونی	۶
0/072	تنش زدایی و اعتمادسازی از طریق تعامل سازنده هدفمند و متناسب با تمام کشورهای حوزه همسایگی (حریف، رقیب و همسو) به منظور حفظ صلح، ثبات و امنیت و پیشگیری از جنگ و درگیری	۷
0/067	کمک به تبیین تهدیدها حیاتی از طریق آگاهی بخشی عمومی، تقویت منویات رهبری به منظور ارتقای همبستگی و انسجام ملی در برابر تهدیدها امنیتی خارجی	۸
0/066	تقویت اقتصادمقاومتی از طریق مشارکت در طراحی، تنظیم و اجرای سیاست‌های متناسب در ابعاد خارجی جهت نیل به استقلال اقتصادی به‌عنوان یکی از الزامات امنیت ملی پایدار	۹
0/061	تعامل‌سازنده از طریق تقویت شبکه‌سازی و تحکیم پیوندهای متقابل سیاسی، اقتصادی با کشورهای همسو و غیرمعارض و نهادهای منطقه‌ای و جریان‌ات جبهه مقاومت جهت کاهش خطر درگیری و افزایش ضریب مقاومت و استقلال همه	۱۰

نمره جذابیت نسبی	راهبردها	
	جانبه.	
0/058	پیشگیری و مقابله با توطئه‌های حقوقی - بین‌المللی محدودیت‌ساز علیه توانمندی‌های دفاعی و امنیتی نظام از طریق مشارکت فعالانه در سازوکارهای حقوقی بین‌المللی به منظور محافظت از سیاست‌های بازدارندگی و خودیاری دفاعی	۱۱
0/057	ارائه وجهه مسئولیت پذیر از نظام در عرصه بین‌المللی از طریق مشارکت فعالانه در روندهای چندجانبه بین‌المللی، استمرار و برجسته‌سازی پابندی بر تعهدات بین‌المللی و مشارکت در فرآیندهای حل بحران‌ها با هدف مقابله با امنیتی‌سازی و منزوی‌سازی ج.ا.ایران	۱۲
0/044	توسعه توان سخت‌افزاری و نرم‌افزاری دفاع همه جانبه از طریق کمک و تقویت هوشمندانه شبکه جریان‌ات مردمی منطقه‌ای و جبهه مقاومت جهت نفی سلطه، ارتقای اعتبار ملی و حفظ امنیت ملی و ثبات منطقه‌ای	۱۳
0/043	کاهش تنگناهای فناوریانه دفاع ملی از طریق حفظ و توسعه مناسبات سیاسی - دفاعی به منظور حفظ و ارتقای توان نظامی	۱۴
0/041	به کارگیری دیپلماسی اجبارآمیز از طریق ابداع و تقویت ابزارهای مناسب و موثر به منظور رفع تهدیدها علیه ثبات و امنیت ملی و منطقه‌ای پیرامون	۱۵
۱	جمع نمرات نسبی جذابیت راهبردها	

فهرست منابع و مآخذ

الف. منابع فارسی

- کتاب‌ها

- افتخاری، علی اصغر (۱۳۸۸)، دیپلماسی نوین و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران: جستارهایی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، تهران، انتشارات وزارت امور خارجه.
- امینان، بهادر؛ زمانی، سیدحسام‌الدین (۱۳۹۶)، دیپلماسی اجبارآمیز. انتشارات وزارت امور خارجه،
- تهامی، سیدمجتبی (۱۳۷۶)، امنیت ملی دکترین و سیاست‌های دفاعی و امنیتی، دانشگاه عالی دفاع ملی، ص ۲۸۰
- حسن بیگی، ابراهیم (۱۳۹۰)، مدیریت راهبردی، انتشارات سمت، تهران، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی و دانشگاه عالی دفاع ملی، ص ۴۷۲
- خاکسار، عبدالحمید سلمان (۱۳۹۰)، امنیت ملی (اصول و تحولات مفهومی)، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی، ص ۱۶۶.
- خسروی، غلامرضا (۱۳۹۱)، بررسی متون سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران (مجموعه مقالات)، به اهتمام محمد یزدان فام. تهران. پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- دانش آشتیانی، محمدباقر (۱۳۸۸)، راهبرد دفاعی - امنیتی؛ اصول و مبانی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران.
- دهقانی فیروز آبادی، سید جلال (۱۳۸۸)، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۸۸.
- ربیعی، علی (۱۳۸۳)، مقدمه‌ای بر امنیت ملی در جهان سوم. تهران، انتشارات وزارت امور خارجه.
- روشندل، جلیل (۱۳۷۰)، تحول در مفهوم راهبرد، مجموعه مقالات اولین سمینار بررسی تحول مفاهیم، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، چاپ اول، ۱۳۷۰.
- سجادیپور، سیدمحمدکاظم (۱۳۸۳)، چارچوب‌های مفهومی و پژوهشی برای مطالعه سیاست خارجی ایران، تهران، انتشارات وزارت امور خارجه.
- سجادیپور، سیدمحمدکاظم (۱۳۸۱)، سیاست خارجی ایران، چند گفتار در عرصه‌های نظری و عملی، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، وزارت امور خارجه.

- صفوی، سید حمزه (۱۳۸۷)، کالبد شکافی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- ظریف، محمد جواد و سجادیپور، سید محمد کاظم، (۱۳۸۹)، دیپلماسی چند جانبه، انتشارات وزارت امور خارجه.
- عبدالله خانی، علی (۱۳۸۶)، تهدیدها امنیت ملی، تهران، موسسه ابرار معاصر تهران.
- عبدالله خانی، علی (۱۳۸۹)، نظریه‌های امنیت. تهران، موسسه ابرار معاصر تهران.
- قاسمی، فرهاد (۱۳۹۱)، دیپلماسی و روابط بین‌الملل، میزان، چاپ دوم، تهران.
- قاسمی ۲، فرهاد (۱۳۹۰)، اصول روابط بین‌الملل، نشر میزان، چاپ چهارم، تهران.
- قوام، عبدالعلی (۱۳۸۳)، اصول سیاست خارجی و سیاست بین‌المللی، تهران، سمت.
- متقی، ابراهیم؛ پوستین چی، (۱۳۹۰)، الگو و روند در سیاست خارجی، دانشگاه مفید.
- محمدی، منوچهر (۱۳۸۴)، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران اصول و مسائل، تهران، نشر دادگستر.
- مشیرزاده، حمیرا (۱۳۸۹)، تحلیل سیاست خارجی ایران از منظر سازه‌نگاری در: نگاهی به سیاست خارجی ایران به کوشش نسرين مصفا، تهران، انتشارات وزارت امور خارجه.
- یزدان فام، محمود و دیگران (۱۳۹۶)، سال‌نمای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.

– پایان نامه‌ها

- دانشگاه عالی دفاع ملی (۱۳۹۲)، الگوی تدوین راهبرد امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، مطالعه گروهی دانشجویان دوره هشتم تهدیدها امنیت ملی.
- مرکز مطالعات راهبردی دفاعی (۱۳۹۴)، بازدارندگی همه جانبه، تهران، مرکز مطالعات راهبردی دفاعی.

– مقالات

- احمدوند، محمدعلی و همکاران (۱۳۹۲)، ارائه الگوی انتخاب راهبرد در حوزه دفاع از انقلاب اسلامی، فصلنامه راهبرد دفاعی، سال یازدهم، شماره ۴۳، پاییز ۱۳۹۲.
- بنی‌هاشمی، میرقاسم (۱۳۹۲)، چالش‌ها و دستورکار امنیتی دولت یازدهم، دیده بان امنیت ملی، شماره ۲۳، اسفند ۹۲.

- خبیری کابک (پائیز ۱۳۸۲)، راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران (ملزومات راه کارها)، فصلنامه راهبرد دفاعی، سال اول، شماره اول، ۱۳۸۲.
- دهقانی فیروز آبادی ۲ (پائیز ۱۳۷۷)، نظریه نهادگرایی نئولیبرال و همکاری‌های بین‌المللی، **فصلنامه سیاست خارجی**، سال دوازدهم.
- ساعد، نادر؛ قاسم علیدوستی (۱۳۹۰)، دیپلماسی دفاعی تطبیقی و ترسیم‌سازواره الگوی مدیریت آن در جمهوری اسلامی ایران، **فصلنامه راهبرد دفاعی**، سال ۹، شماره ۳۴، پاییز ۹۰.
- سجادیپور، سیدمحمدکاظم (۱۳۹۷)، چارچوبی مفهومی و فراگیر برای درک و تحلیل سیاست خارجی ایران، **ویژه نامه فصلنامه سیاست خارجی (چهلمین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی)**، مرکز مطالعات سیاسی و بین‌المللی
- عسگری، محمود (۱۳۸۹)، چارچوبی برای تبیین دیپلماسی دفاعی با تاکید بر دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران، **فصلنامه دیپلماسی دفاعی**، سال اول، شماره اول، تابستان ۱۳۸۹
- متقی، ابراهیم (۱۳۹۱)، نشانه‌ها و کارکردهای دیپلماسی دفاعی پویا، **فصلنامه راهبرد دفاعی**، شماره ۴۰، زمستان ۱۳۹۱.

– مصاحبه‌ها و نشست‌ها

- حسینی، محمد تقی (۱۳۹۴)، مصاحبه با نگارنده.
- سجادیپور، سید محمد کاظم (۱۳۹۶)، مصاحبه با نگارنده.
- قمی، حسن (۱۳۹۷)، مصاحبه با نگارنده

– تارنماها

- خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۲) قابل دسترسی در:
<http://www.leader.ir/langs/fa/index.php?p=contentShow&id=1148>
- خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۴) قابل دسترسی در:
<http://www.leader.ir/langs/fa/index.php?p=contentShow&id=1336>
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۵) قابل دسترسی در:
<http://farsi.khamenei.ir/news-content?id=33873>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۵)، بیانات رهبری در دیدار سران سه قوه، ۲۵/ ۳/ ۹۵ -
<http://leader.ir/fa/content/15489>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۷)، بیانات در دیدار با کارگزاران سیاست خارجی، تیر ۱۳۹۷
- خرازی، سید کمال. (۱۳۹۴)، سخنرانی در دانشگاه آزاد. قابل دسترسی در:
<http://www.ana.ir/news/102922>

ب. منابع لاتین

- Ashkezari, Mojtaba (2015). **Investigation of LR.Iran Foreign Policy** (1997-2013). Asian Social Science. Vol 11, No. 28, 2015. Canadian Center of Science and Education,
- Ajami, fauad ,(Winter 1988). **Iran: the Impossible Revolution**, foreign Affairs, No2, vol. 67.
- Baylis,John and... (2006). **The Globalization of World Politics:an Intruductionto International Relation**, NewYork, Oxford University Press, 2006, p:785
- Bymann, Daniel. (2001). **Iran's Security Policy in the Post-Revolutionary Era**, RAND Corporation, available at www.rand.org/pubs/momograph_report
- Collins, Alan (2010). **Contemporary Security Studies**, second Edition, Oxford University Press.
- Concian, F.Mark (2017). **Formulating National Security Strategy**, Center for Strategic and International Studies (CSIS), Washigton
- Gaub, Florence & other.(2015). **Arab Future: Three scenarios for 2015**. European Union Institute for Securities Studies (ISSEU). Paris. Feb 2015.
- Kaarabo, Juliet (2017). **Coalition politics: International norms and foreign policy: Multiparty decision making dynamics in comparative perspective**. International politics. 31 May 2017
- Katzman ,Kenneth (2018). **Iran's Foreign and Defense Policies**. Congressional Research Service. Washigton.
- Ischinger Wolfgang (2019). Munich Security Conference Report, **The Great Puzzl: Who Pick up the Pieces**,
- Hunter, Shirin (2016). **Protecting the World's Shia: Where's the International Community?** Available at: <http://lobelog.com/protecting-the-worlds-shia-wheres-the-international-community/>
- Nolan, Janne (2009). **Diplomacy and Security in the 21 Century**. Institute for Study of Diplomacy, School of Foreign Affairs Service, Georgetown University
- Zarif , Mohammad Jawad (2015). **Choose your neighbors before your house**. al-monitor. August 5, 2015. Available at:
- <http://www.al-monitor.com/pulse/politics/2015/08/iran-assafir-article-mohammad-jawad-zarif-iran-deal.html>